

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Ftičar

ZAKLJUČNI BOJI ZA TRST

Diplomsko delo

Ljubljana 2007

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Ftičar

Mentor: doc. dr. Damijan Guštin

ZAKLJUČNI BOJI ZA TRST

Diplomsko delo

Ljubljana 2007

ZAKLJUČNI BOJI ZA TRST

V času nemške okupacije sta v Trstu obstajali dve krovni odporniški organizaciji, proitalijanski Narodnoosvobodilni odbor (CLN) in projugoslovanska Osvobodilna fronta (OF). Glavna ovira za sodelovanje med CLN in OF so bila različna stališča glede suverenosti nad Julijsko Krajino, definicija narodnostno mešanega območja ter nesoglasja glede dominacije nad antifašističnimi organizacijami. Zaradi neuspešnih pogovorov med CLN in OF sta bili Trstu konec aprila dve izvedeni vzporedni vstaji. V vstaji CLN so sodelovale tudi nekdanje kolaboracionistične enote. Cilj te vstaje je bil prevzeti oblast v mestu in zadržati prihod Jugoslovanske armade do prihoda zaveznikov. Drugo vstajo je vodila Komanda mesta Trst (KMT), namen te vstaje pa je bil vzpostaviti nadzor v mestu in 4. armadi olajšati prodor v mesto. Med enotami KMT in CLN je prišlo do spopadov, v katerih so enote KMT milice CLN razorožile še pred prihodom Jugoslovanske armade. Enote KMT so tudi 4. armadi med njenim prodorom nudile izdatno pomoč. Okupacija Trsta je že pred koncem vojne dobila mednarodni pomen, vprašanje vojaške navzočnosti pa je iz vojaškega postalo politično. Jugoslovanska armada je kljub pritiskom v mesto prispela pred zavezniki in tako tekmo za Trst dobila.

Ključne besede: Trst, tržaška operacija, vstaja.

THE FINAL COMBATS FOR TRIESTE

At the time of German occupation, there were two cover resistance organisations in Trieste, proitalian Comitee of National Liberty (CLN) and proyugoslav Liberty Front (OF). Main obstacles for cooperation's between CLN and OF were differences in opinion on Julian March (Julijska krajina, Venezia Giulia) sovereignty, the definition of ethnical mixed area, antifascist organisations domination. Due to unsuccessful communication between CLN and OF there were two pararell risings in Trieste in end of April. In CLN rise some of ex quisling units have cooperated. This risings main goal was to take the authority of the town and to detain the arrival of Yugoslav army, until the ally forces come. The other rising was lead by Command of the City of Trieste (KMT), the main intention was to set up the town authority and to make the entry of 4th army easier. There was a clash between them, where KMT militia units disarmed CLN before Yugoslav army arrived. KMT units have also offered great support to 4th army during her breakthrough. Occupation of Trieste became of internationally significant even before war end, while the question of military presence has turned from military to political one. Despite pressure has Yugoslav army arrived in town before allies and won the race for Trieste.

Key words: Trieste, Trieste operation, uprising.

KAZALO

1. UVOD	1
2. METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI DEL.....	3
2.1 OPREDELITEV PREDMETA PREUČEVANJA	3
2.2 CILJ IN NAMEN PREUČEVANJA	3
2.3 METODOLOŠKI OKVIR	4
2.4 HIPOTEZE.....	5
2.5 OPREDELITEV KLJUČNIH POJMOV	5
2.6 SEZNAM KRATIC	7
2.7 STRUKTURA DILPOMSKEGA DELA	8
2.8 OMEJITVE.....	8
3. VOJAŠKE OPERACIJE; SPOPADI V MESTU IN OKUPACIJA	9
3.1 STANJE V PRIMORJU SPOMLADI 1945	9
3.2 RAZMERJE SIL.....	9
3.2.1 NEMŠKE SILE IN SILE NEMŠKIH ZAVEZNIKOV	9
3.2.2 JUGOSLOVANSKE SILE	13
3.2.3 SILE ZAHODNIH ZAVEZNIKOV	17
3.3 NALOGE IN NAČRTI.....	17
3.4 VSTAJA V MESTU	21
3.4.1 STANJE PRED PRIHODOM 4. ARMADE	21
3.4.2 POTEK VSTAJE OD 26. APRILA DO 1. MAJA.....	26
3.5 OPERACIJE 9. KORPUSA IN 4. ARMADE	34
3.6 PO OSVOBODITVI.....	53
3.7 POMEN ZAHODNIH ZAVEZNIKOV IN ODNOS DO JA.....	55
3.8 KRITIČNI POGLED IN UGOTOVITVE	57
3.8.1 TAKTIČNA IN STRATEŠKA ANALIZA	57
3.8.2 VLOGA CLN	59
3.8.3 ODNOS PREBIVALSTVA DO CLN IN KMT	63
3.8.4 NEOBJEKTIVNOST VIROV	66

4. SKLEP	68
4.1 VERIFIKACIJA HIPOTEZ	68
4.2 SKLEPNE UGOTOVITVE.....	72
4.3 MEDNARODNE RAZSEŽNOSTI.....	73
5. VIRI	75
5.1 ARHIVSKI VIRI.....	75
5.2 SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE	75
5.3 ČLANKI	76
5.4 SPLETNI VIRI.....	77
6. PRILOGE.....	78
PRILOGA A: KRONOLOGIJA DOGODKOV	78
PRILOGA B: FOTOGRAFIJE	79

1. UVOD

Trst, pomembno jadransko pristanišče s strateško lego, leži na stičišču romanskih, slovanskih in germanskih zgodovinskih vplivov in je politično, kulturno predvsem pa gospodarsko središče severnega Jadrana. V 19. in začetku 20. stoletja je v Trstu živelo več Slovencev kot v Ljubljani, zato je takrat kljub italijanski večini veljal za največje slovensko mesto. Od pomladi narodov so si ga prisvajali Nemci, Italijani in Slovenci. Bil je vitalnega pomena za nemško (avstrijsko) in slovensko okno na Jadran, za Italijane pa je pomenil most med ozemlji na obeh straneh Jadrana (mare nostrum). Od 19. stoletja je Trst tudi središče panslavizma, iredentizma ter fašizma in komunizma. Strateška lega je pomenila križanje interesov različnih držav in zavezništev in v tem kontekstu bi lahko ozemlje, ki je danes slepo črevo Italije, nekoč v zgodovini lahko postalo najzahodnejše sovjetsko oporišče. Kljub vsem različnim interesom in pritiskom pa se je kozmopolitska narava Trsta ohranila vse do konca 1. svetovne vojne.

Zahteva po vključitvi Trsta v združeno Slovenijo se je vse od Programa Zedinjene Slovenije leta 1848 naprej pojavljala v slovenskih političnih programih in deklaracijah ne glede na ideološko pripadnost ali zavezništvo. Tako je bila vključitev Trsta v Slovenijo sestavni del vseh dokumentov in deklaracij slovenskih oblasti, Antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, kraljeve begunske vlade in celo raznih četniških vodij. Celo ob umiku srbskih četniških enot iz Primorja leta 1945 in morebitni skupni obrambi Trsta pred komunizmom srbske četniške enote niso želele priznati suverenosti Italije nad tem območjem. Slovenija ga je Jugoslaviji torej jasno predstavila kot strateški interes in mesto ključnega pomena za njeno celovitost. Glede na takšno stališče bi Trst smel ali celo moral zasesti kdor koli, ki bi takrat predstavljal slovenske interese. Ob koncu 2. svetovne vojne zato Trst za jugoslovansko, še izraziteje pa slovensko vodstvo in javnost, ni predstavljal možen predmet pogajanj. Javno mnenje je terjalo celotno Slovensko primorje.

Na drugi strani pa je Trst kot najpomembnejši otok italijanstva v Slovenskem primorju pomenil most med Apeninskim polotokom ter Istro, Reko in Dalmacijo.

Ne le geografski, tudi ideološki most, ki je združeval italijansko politiko in prebivalstvo v odnosu do osovraženih slovanskih sosedov. Tudi Italija je bila glede Trsta enotna in nepopustljiva in čeprav so nekatere italijanske politične skupine Slovencem načelno priznavale pravice do samoodločbe, nobena od njih ni bila pripravljena na izgubo Trsta. V tem kontekstu je spomladi leta 1945 italijanski minister za mornarico (minister osvobodjene Kraljevine Italije in sobojevnice zahodnih zaveznikov) celo potrdil, da bi imele tudi enote Mussolinijeve Italijanske socialne republike v primeru obrambe Trsta pred Slovani zaščito in ustrezen odnos rimske vlade (Novak 1970: 136).

V teh okoliščinah je tržaški spor iz dveh prerasel v konflikt štirih in tako je ob koncu vojne v Trstu prišlo do tekme med Zahodom in Vzhodom. Že leta 1944 so zavezniki obvestili Tita in italijansko vlado, da nameravajo vzpostaviti zavezniško vojaško upravo v vsej nekdanji Julijski krajini. Vprašanje zasedbe Trsta pa je iz operativnega vprašanja vedno bolj prehajalo v politično. Hladna vojna, ki se je kasneje začela prav v Trstu, je že razdelila zaveznike in v tem kontekstu so zavezniki v jugoslovanskem Trstu videli potencialno sovjetsko oporišče in odskočno desko za širjenje komunizma v Italijo. Konec aprila 1945 sta proti okupiranemu mestu iz dveh smeri prodirali zahodna in jugoslovanska vojska, kar je danes znano kot »tekma za Trst«.

2. METODOLOŠKO-HIPOTETIČNI DEL

2.1 OPREDELITEV PREDMETA PREUČEVANJA

Predmet proučevanja so priprave in boj za osvoboditev Trsta. Geografsko se bom omejil na njegovo okolico. Časovno bo jedro naloge zajemalo obdobje med 26. aprilom in 2. majem 1945. Osredotočil se bom na bojevanje in odnose med oboroženimi formacijami v samem Trstu ter slovenskimi, ostalimi jugoslovanskimi enotami in enotami zahodnih zaveznikov. Predmet proučevanja je osredotočen na vojaško-politične aktivnosti do 2. maja 1945 in ne zajema kasnejših dogodkov (mirovne konference, nastanek Svobodnega tržaškega ozemlja, itd).

2.2 CILJ IN NAMEN PREUČEVANJA

- Predstaviti strukturo vseh organizacij in enot (predvsem Komande mesta Trst, italijanskega Odbora narodne osvoboditve, slovenskih partizanskih enot, Jugoslovanske armade ter zahodnih zaveznikov), ki so sodelovale v vstaji in osvoboditvi Trsta, ter odnose med njimi – pojavi antagonizma, kolaboracije in sovražnosti.
- Podrobneje predstaviti potek vojaških operacij v mestu od vstaje do nemške predaje.
- Razrešiti vprašanja tržaške vstaje:
 - kako nadzorovana je bila vstaja oz. v kolikšni meri je bila spontana,
 - vprašanje nadzora KMT in CLN nad pripravami na vstajo,
 - analizirati strukturo CLN in KMT ter ovrednotiti vlogi obeh organizacij,
 - kaj je vstaja pomenila za Jugoslovansko armado.
- Preveriti italijanske interpretacije tržaške vstaje kot neodvisnega in spontanega upora italijanskega prebivalstva Trsta.

- Ugotoviti odnos in reakcije prebivalcev ob jugoslovanski zasedbi ter predstaviti morebitne primere aktivnega upora italijanskega prebivalstva proti jugoslovanskih silam.
- Ovrednotiti celotno tržaško operacijo in delovanje vseh oboroženih formacij v boju za mesto.

2.3 METODOLOŠKI OKVIR

V diplomskem delu sem uporabil metodo analize primarnih in sekundarnih virov, opisno metodo in zgodovinsko-primerjalno metodo.

- Z metodo analize primarnih (dokumenti in poročila) in sekundarnih (knjige, članki, publikacije) virov sem preučil, razčlenil in interpretiral zbrane pisne in elektronske vire. Metodo sem uporabil pri analizi razmer v Slovenskem primorju pred in med vstajo ter pri preučevanju medsebojnih odnosov obravnavanih civilnih in vojaških organizacij. S pomočjo pridobljenih podatkov sem obravnavane organizacije ocenil glede na njihov nastanek, namen in delovanje.
- Z opisno metodo sem predstavil nekatere temeljne dejavnike, ki so vplivali na slovensko-italijanske odnose in posledično na osvoboditev Trsta. Z metodo sem orisal prostorske razmere ter stališča, metode ter dejavnosti civilnih in vojaških organizacij, ki so sodelovale v spopadih za Trst.
- Z zgodovinsko-primerjalno metodo sem primerjal različna pričevanja v jugoslovanskih, slovenskih, skupnih slovensko-italijanskih in tujih virih, ki obravnavajo problematiko odpornišva v Trstu in osvoboditve Trsta. Prav tako sem z omenjeno metodo primerjal kvalitativne in kvantitativne značilnosti obravnavanih enot.

2.4 HIPOTEZE

- Hipoteza 1: Delovanje 9. korpusa in 4. armade v operativnem smislu pomeni zlitje (simbiozo) dveh različnih sil. Operacija je potekala usklajeno in z vzajemnim dopolnjevanjem obeh formacij.
- Hipoteza 2: Komanda mesta Trst (KMT) kot projugoslovanska organizacija ni imela širše podpore italijanskega prebivalstva.
- Italijane, ki so kakor koli delovali proti Jugoslaviji, jugoslovanski viri predstavljajo velikokrat kot maloštevilne fašiste. Ostalo prebivalstvo, tudi italijansko, pa naj bi množično podprlo KMT in Jugoslovansko armado. Menim, da je s tem takratno stanje v Trstu posplošeno, da ni prikazano v celoti in da so predstave o široki italijanski podpori KMT zavajajoče.
- Hipoteza 3: Odbor narodne osvoboditve (CLN) je z nemškimi okupacijskimi silami sklenil dogovor o predaji oblasti – upor torej ne bi bil smiseln. Italijansko pojmovanje tržaške vstaje označuje zgolj mirno predajo oblasti CLN, edini upor pa je organizirala KMT.
- Hipoteza 4: Ne glede na odnos tržaškega prebivalstva do jugoslovanske zasedbe, proti enotam Jugoslovanske armade ni bilo izvedenih sovražnih akcij. Tudi v jugoslovanskih operacijskih načrtih ni predvidenega aktivnega odpora italijanskega prebivalstva.

2.5 OPREDELITEV KLJUČNIH POJMOV

- Tržaška operacija - sestavni del pohoda, s katerim se je 4. armada Jugoslovanske armade spomladi leta 1945 v zaključnih operacijah JA prek Bihača, Gospiča in Reke prebila v Trst in na Sočo. Operacija je trajala od 29. aprila do 3. maja 1945 (Vojna enciklopedija, 10. knjiga 1971: 147).

- Julijska krajina (Venezia Giulia, Julian March) - pokrajina ob vzhodni meji Republike Italije, danes del avtonomne dežele Furlanije - Julijske Krajine. Med leti 1918 in 1943 je Julijska krajina kot italijanska upravna enota poleg današnjega območja obsegala tudi območje današnje Republike Slovenije med rapalsko in nekdanjo osimsko mejo ter Istro. Tako poimenovanje se je za sporno območje med rapalsko in nekdanjo avstroogrsko mejo uporabljalo tudi med leti 1945 – 1947, do podpisa mirovne pogodbe. Izraz Julijska krajina uporabljajo predvsem italijanski in tuji viri. V Sloveniji se za ozemlje med nekdanjo rapalsko in avstroogrsko mejo poleg dela Notranjske označuje Slovensko primorje in Istro (Troha 1999: 7).
- 9. korpus NOV in PO Slovenije – najvišja enota NOV in PO Slovenije v Slovenskem primorju, ustanovljena decembra 1943. Konec aprila 1945 so bili v njegovi sestavi 30., 31. divizija in 4 odredi ter italijanska divizija Garibaldi Natisone. Operacijsko področje korpusa je obsegalo Slovensko Primorje, Trst, Slovenske Istro, Rezijo, Beneško Slovenijo ter del Gorenjske in zahodne Koroške (Vojna enciklopedija, 2. knjiga 1971: 422).
- 4. armada Jugoslovanske armade - ustanovljena 1. marca 1945 iz 8. korpusa (9., 19., 20. in 26. divizija) ter 11. in 7. korpusa. Kasneje sta bila v sestav vključena še 4. korpus in ob koncu vojne 9. korpus. Aprila je bilo v njeni sestavi 13 divizij, skupno okoli 90.000 ljudi (vključno z 9. korpusom). V zaključnih operacijah za osvoboditev Jugoslavije je osvobodila severozahodni del Jugoslavije (Lika, Hrvaško Primorje in Gorski Kotar, Istra, Slovensko Primorje, ter del Gorenjske in Koroške do Celovca (Vojna enciklopedija, 2. knjiga 1971: 273).
- Komanda mesta Trst (KMT) - mestno poveljstvo NOV in PO Slovenije v Trstu, neposredno podrejeno štabu 9. korpusa. Od ustanovitve leta 1944 do 1. maja je delovala v ilegali. Prevezela je naloge krovne organizacije vseh antifašističnih projugoslovanskih organizacij v Trstu. Organizirala je mestno gverilo - ilegalne oborožene sile, ki so ob koncu vojne izvedle vstajo in 4. armadi nudile pomoč pri prodoru v Trst.

- CLNAI (skrajšano CLN) - Comitato di Liberazione nazionale Alta Italia - Narodnoosvobodilni odbor oz. Odbor narodne osvoboditve severne Italije - italijanska odporniška organizacija s sedežem v Milanu. Na okupiranih ozemljih je organizacija imela pooblastila italijanske kraljeve vlade. Delovala je kot koalicija petih strank (z izjemo Trsta, kjer je leta 1944 iz mestnega odbora CLN izstopila KPI), kjer je vsaka od njih zadržala veliko mero avtonomnosti in celo svoje oboroženo formacijo. Oborožene sile strank so bile zbrane pod enotno poveljstvo Korpusa prostovoljcev za svobodo (Troha 1999: 11; Po poteh nasilja v 20. stoletju v tržaški pokrajini 2006: 94).

V delu uporabljeni termin »Jugoslovan« oz. »jugoslovanski« ne označuje jugoslovanske narodnosti, pač pa je uporabljen za Slovence in ostale južnoslovanske narode oz. pripadnike oboroženih sil Demokratične federativne Jugoslavije. Prav tako termin »proslovenski«, glede na tedanje politične razmere, v katerih se je Slovenija ne glede na meje ali družbenopolitični sistem pojmovala kot del južnoslovanske države, posplošujem na »projugoslovanski«.

2.6 SEZNAM KRATIC

AVNOJ - Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije)

CLN - Comitato de liberazione nazionale – Odbor narodne osvoboditve oz. Narodnoosvobodilni odbor

CVL - Corpo volontari della liberta – Korpus prostovoljcev za svobodo

DE - Delavska enotnost

JA - Jugoslovanska armada

KMT - Komanda mesta Trst

KPS - Komunistična partija Slovenije

KPI - Komunistična partija Italije

GŠ NOV in POS – Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije

OF - Osvobodilna fronta

OZNA - Organizacija za zaščito naroda

2.7 STRUKTURA DILPOMSKEGA DELA

- uvod, predstavitev strateške vloge Trsta in njegov pomen za Slovenijo, Italijo in mednarodno skupnost nekoč in danes,
- drugi del: metodologija, hipoteza, ključni pojmi in seznam kratic,
- tretji del: predstavitev civilnih in vojaških skupin v Primorju neposredno pred koncem vojne in odnosov med njimi, analiza načrtov, priprav in pogledov glede zasedbe Trsta; prikaz delovanja formacij v mestu in zasedbe mesta,
- četrti del: sklepne ugotovitve, verifikacija hipotez in vrednotenje dogodkov,
- peti del: seznam virov,
- šest del: priloge.

2.8 OMEJITVE

Na področju Trsta se je poleg nacionalnega odvijal tudi ideološki konflikt, kar je bila tako za slovenske oz. jugoslovanske kot za italijanske avtorje precej velika ovira za objektivnost. O problematiki zato obstajajo zelo različni pogledi in temu ustrezna literatura, ki je odraz časa, v katerem je nastala. V zvezi s problematiko obstaja obširna italijanska literatura (Valdevit, Spazzali, Schiffer, Quarantoti-Gambini). Zaradi jezikovne ovire v delu nisem obravnaval virov v italijanskem jeziku, sem pa povzel prevedene razprave italijanskih avtorjev.

3. VOJAŠKE OPERACIJE; SPOPADI V MESTU IN OKUPACIJA

3.1 STANJE V PRIMORJU SPOMLADI 1945

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Mussolini Trst vključil v svojo italijansko socialno republiko, vendar ga je že v nekaj tednih zasedla nemška vojska in ga skupaj z nekdanjo Ljubljansko pokrajino vključila v operacijsko cono Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland) pod vodstvom komisarja Rainerja. Kljub temu so zahodno od nekdanje rapalske meje ostale italijanske milice z namenom vzdrževanja reda in miru. Od jeseni 1944 so se nemške sile in sile njihovih zaveznikov ob umiku z Balkana vedno bolj koncentrirale na slovenskem ozemlju in tako so tudi v Primorje poleg obstoječih nemških in italijanskih enot ter enot primorskega domobranstva prihajale tudi enote drugih narodnosti (različne četniške formacije, Ruska osvobodilna armada, hrvaško domobranstvo in drugi). Na utrdbah ob nekdanji italijansko-jugoslovanski meji, na liniji Snežnik – Železna vrata – Prkovce – izvir Rečine - ustje Rečine, so Nemci vzpostavili obrambno linijo Ingrid. Na tem območju je svoje sile skoncentriral nemški 97. armadni korpus, ki je bil med najboljšimi enotami na območju Jugoslavije. Korpus je Julijsko krajino med Tržičem (it. Monfalcone) in Reko varoval pred morebitnim zavezniškim desantom. Delovanje korpusa je bilo proti zahodu usmerjeno do pomladi leta 1945, ko je iz jugovzhodne strani začela prodirati 4. armada JA.

3.2 RAZMERJE SIL

3.2.1 NEMŠKE SILE IN SILE NEMŠKIH ZAVEZNIKOV

Na območju med Trstom in Reko je bil nameščen nemški 97. armadni korpus za posebne namene (188. in 237. divizija), ki je bil vključen v armadno skupino C (skupina nemških armad v Italiji). Ostale nemške enote v bivši Jugoslaviji so spadale pod skupino E. Tržaški obalni obrambni odsek je obsegal območje med Miljami do ustja Soče, v Trstu pa so bili stacionirani deli 188. gorske divizije

(Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945 1975: 645). Celotna divizija (901., 902., 903. in 904. polk in 1008. divizion) je bila sicer prostorsko razpršena. Deli divizije so se nahajali tudi v Trziču, Sežani, na Reki in drugod. Pod poveljstvo višjega SS in policijskega vodje Odila Globocnika¹, so poleg nemških spadale še različne italijanske enote, Primorsko domobranstvo, Srbski prostovoljni korpus in Dinarska divizija ter slovenski četniki. Za obrambo pred 4. armado so Nemci konec aprila svoje sile skoncentrirali na delu linije Ingrid med Reko in Snežnikom. Poveljstvo 97. korpusa je med linijo Snežnik - Reka organiziralo tri obrambne položaje. Prvi položaj je branila 237. divizija ter deli 11. ustaške in 392. legionarske divizije. Drugi položaj, na liniji Prezid – Čabar – Osilnica - Gerovo so branili četniki (trije polki Srbskega prostovoljnega korpusa ter del Dinarske divizije) in nemške policijske enote. Tretjo linijo v Suhi krajini so držali domobranski ter nemški policijski bataljoni. Skupno je bilo pred 4. armado približno 93.000 mož, 60 tankov in 15 oklepnih avtomobilov.² Med 16. in 19. aprilom se je tudi večina 188. divizije iz Trsta premaknila na odsek Snežnik – Reka. Po tem premiku so na območju Trsta ostali le manjši deli 188. divizije (Kostić 1978: 195):

- štab 901. lovskega polka na Opčinah,
- 2. bataljon 901. polka v Barkovljah,
- bataljon 902. polka v Miljah,
- 901. četa za vezo v Nabrežini,
- 901. pionirska četa v Doberdobi,
- 509. bataljon za zaščito, nameščen med Sesljanom in ustjem Soče,
- divizion 1088. artilerijskega polka v Miljah,
- četa 1088. pionirskega bataljona na Opčinah,
- 30. trdnjavski pionirski štab z eno četo - nameščen na Opčinah,
- 313. mornariški trdnjavski pionirski bataljon (štab in 2 četi) v Trstu,
- 626. divizion mornariške artilerije,
- 1109. obalni artilerijski divizion,
- 730. in 821. protiletalski mornariški divizion.

¹ Odilo Globocnik je bil rojen v Trstu in je imel deloma slovenske korenine.

² Podatek vključuje vse nemške in kvizlinške sile v vzhodnem delu nekdanje Julijske krajine in Ljubljanske pokrajine, na območju med Trstom, osrednjo Slovenijo in okolico Reke, v liniji Trst – Gorica - Jesenice – Ljubljana – Kočevje – Reka – Ilirska Bistrica (Kostić 1978: 242-247).

Poleg nemških enot so bile v Primorju prisotne še ostale kvizlinške enote različnih narodnosti:

- Italijanske enote: del 10. mornariškega diviziona (it. X. MAS flotila) z 2000 vojaki pod vodstvom Valeria Borgheseja. Ker Trst ni bil del Mussolinijeve Italijanske socialne republike, Nemci na tem območju niso dovolili prisotnosti rednih Mussolinijevih enot. Italijani v regiji so sicer imeli možnost, da se kot prostovoljci priključijo enotam Mussolinijeve republike, odziv pa je bil slab. Nemci pa so dovolili prisotnost raznih prostovoljnih fašističnih formacij, med drugim tudi 10. divizion. Sprva enota mornariške pehote je bila ob koncu vojne, ko je izgubila vse nekdanje zmogljivosti na morju, nastanjena v Trstu, Nemci pa so jo uporabljali za varovanje železniških komunikacij in za skupne akcije na Krasu. V Primorju so se ob koncu vojne nahajale tudi druge italijanske enote (domobranski polk Tagliamento, bersaljski polk »Bruno Mussolini) in milice za vzdrževanje reda in miru. Te so na Primorskem ostale tudi po kapitulaciji Italije. V samem Trstu in okolici je bilo tudi precej manjših prostovoljnih formacij, med drugimi 41. fašistična brigada in Milica teritorialne obrambe. Milica, ki so ji podredili tudi luške, finančne in karabinjerske enote, je bila podrejena nemški redarstveni policiji (Klanjšček 1999: 296; Mlakar 1988: 65). Del pripadnikov raznih kolaborantskih milic je v Trstu tik pred koncem vojne opustil fašistično ikonografijo in se podredil poveljstvu CLN. Število prebeglih pripadnikov ni znano.
- Srbske četniške formacije: četniki Draže Mihajloviča, Srbski prostovoljni korpus (nasprotno od enot Mihajloviča pri teh enotah nikoli ni prišlo do poskusa upora proti Nemcem), s 4000 možmi nastanjen med Ilirsko Bistrico in Postojno in Dinarska divizija s 7400 možmi, nastanjena med Krasom, Vipavsko dolino (Klanjšček, 1999: 295). Vseh Srbov v Primorju naj bi bilo med 20.000 in 25.000 (Novak 1970: 153). Vojna enciklopedija navaja 8000 pripadnikov Srbske državne straže in 7000 pripadnikov Dinarske divizije (Vojna enciklopedija, 10. knjiga: 147). Dokumenti KMT poleg četnikov Draže Mihajloviča navajajo še nedičevce in ljotičevce³. Slovenska četniška formacija s približno 500 možmi (Novak 1970: 153).

³ Poročilo udeležencev o pripravi in vstaji v Trstu 1. 6. 1945. ARS II, fond AS 1864: fasc. 321a/1/2.

- Primorsko domobranstvo oz. 1. slovenski udarni polk Slovenskega narodnega varnostnega zbora (SNVZ), pod vodstvom polkovnika Kokalja, ki ga je 26. novembra 1943 ustanovil Globocnik. Štab in učni center enote se je nahajal v vojašnici pri Sv. Ivanu v Trstu, operativno področje enote pa je bil del Notranjske (Postojna) in Primorja, predvsem ob železniških komunikacijah (Klajnšček 1999: 286). Ob koncu vojne je enota štela približno 1500 slabo usposobljenih mož. Ustanovitev Primorskega domobranstva je bil eden od nemških ukrepov, ki naj bi oslabili podporo OF. Za formacijo so bili značilni nacionalizem, protiitalijanska nastrojenost in nasilna ponovna slovenizacija. Ideologija nasprotovanja Italijanom je bila hkrati tudi poskus diskreditacije politike OF in slovensko-italijanskega komunističnega sodelovanja. Italijanske oblasti v Trstu in Gorici so bile nad ustanovitvijo »slovanskih enot« v Julijski krajini ogorčene.⁴ Med italijansko milico, ki je na Primorskem ostala tudi po kapitulaciji Italije in enotami SNVZ je pogosto prihajalo do incidentov, sovražnosti in celo do smrtnih žrtev. Obe strani sta pri Nemcih poskušali diskreditirati druga drugo (Mlakar 1977: 230-231; Mlakar 1988: 68).
- Manjše število pripadnikov Hrvaške mornarice in Hrvaškega domobranstva
- Ruska osvobodilna armada oz. Vojska Vlasova, kvizlinška enota, formirana iz zajetih pripadnikov Rdeče armade.⁵

Viri, ki obravnavajo boje za Trst, ne navajajo aktivne udeležbe hrvaških in ruskih enot v boju za mesto.

⁴ Nemški okupator je primorsko prebivalstvo želel odvrniti od simpatiziranja s partizani oz. komunisti in je v ta namen do Slovencev v Primorju vodil drugačno politiko kot fašistična Italija. V celotnem Slovenskem primorju z izjemo Trsta so Nemci ponovno uvajal slovenščino v občinski upravi, šolah in cerkvi. V občinske uprave so bili ponovno imenovani Slovenci, ustanovili pa so tudi Primorsko domobranstvo. Nemške koncesije so močno razburjale italijansko politično elito, ki je Nemce obtoževala ponovne "ponovne slovanizacije" Julijske krajine (Mlakar 1988: 61).

⁵ Poročilo udeležencev o pri pravi in vstaji v Trstu. ARS II, fond AS 1864 fasc. 321a/1/2.

3.2.2 JUGOSLOVANSKE SILE

9. korpus Jugoslovanske armade

Stalni problem korpusa je bilo neugodno razmerje med zalednimi in operativnimi enotami, število pripadnikov pa se je po obeh nemških pomladanskih ofenzivah še zmanjšalo. Korpus je v štirih zimskih mesecih izgubil približno četrtno svojega moštva. 26. aprila je v operativnih enotah korpusa ostalo 5064 borcev in bork, od tega okoli 770 borcev v brigadah 30. divizije in okoli 1000 borcev v brigadah 31. divizije (Klajnšček 1999: 414). V tržaški operaciji so sodelovali 30. in 31. divizija, 2. brigada Narodne obrambe ter Komanda mesta Trst (KMT) – stanje enot 28. aprila:

30. divizija:

- 17. brigada (Simona Gregorčiča), nameščena na območju Trstelja,
- 18. brigada (Bazoviška), nameščena v Hruševici, Štanjelu in Kobdilju,
- 19. brigada (Srečka Kosovela), nameščena v okolici Gabrovice.

31. divizija:

- 3. brigada (Gradnikova), med Krnico in Čavnom, za nadzor Vipavske doline,
- 7. brigada (Prešernova), med Voglarji, Podgozdom in Segovcem,
- 16. brigada (Vojkova) se je nahajala med Predmejo, Kolkom in Sinjim Vrhom.

Komanda mesta Trst (KMT):

Komando mesta Trst je 3. avgusta 1944 ustanovil štab 9. korpusa in je bila neposredno podrejena štabu korpusa. Kasnejši viri za ta datum navajajo ustanovitev Vojaške komisije. Za komandanta mesta je bil imenovan major Martin Greif – Rudi in za načelnika štaba Vladimir Vodopivec. Namen ustanovitve je bila takojšnja vzpostavitev vojne oblasti v Trstu.⁶ V oborožene

⁶ Odredba NOV in POJ o vzpostavitvi KMT. ARS II, fond AS 1864 fasc. 321/3/6.

enote so vstopali zlasti člani Delavske enotnosti (DE), tako Slovenci kot Italijani, zato je večina bataljonov nastajala v tovarnah, Delavska enotnost pa je postala glavna opora KMT (Babič 1982: 328). Greif navaja, da se je KMT vzpostavila na predlog vseh antifašističnih organizacij v Trstu, kot so Osvobodilna fronta, Delavska enotnost, Društvo antifašističnih žena, Zveza italijanskih antifašističnih žensk, Zveza italijanske antifašistične mladine ipd.⁷ KMT je takoj po prihodu v Trst (to pomeni, da ni bila ustanovljena v Trstu) vzpostavila 8 poveljstev okrajev (poveljstvo za vsakega od osmih tržaških okrajev) ter 2 komandanta za večje ustanove, kot so Ladjedelnica Sv. Marka, Lloyd, topilnice v Škednju itd (Vojna enciklopedija, 10. knjiga 1971: 147). Vsi skupaj s KMT pa so tvorili Vojaško komisijo, ki je takrat štela okoli 15 ljudi. Naloge Vojaške komisije so bile organizacija enot, zbiranje orožja ter vzpostavitev redne kurirske zveze dvakrat na dan. Februarja 1945 je prišlo do reorganizacije Vojaške komisije. Komisija je bila preoblikovana in preimenovana samo v Komando mesta Trst. Istočasno je prišlo do reorganizacije enot. KMT je mesto razdelila na 4 sektorje. Konec aprila je bila sestavljena iz 16 bataljonov in ene samostojne čete, skupno okoli 3000 borcev.

- 1. sektor je zajemal območje Barkovelj, Rojana, Greto in del centra s starim pristaniščem. Imel je 2 bataljona po 200 borcev ter 1 samostojno četo s 45 možmi, skupno 445 borcev.
- 2. sektor, največji v mestu, je pokrival območje centra od morja do Sv. Ivana, zahodni del Sv. Jakoba in Lonjer. Segal je do Rocola in Sv. Alojza, imel pa je 4 bataljone s 150 in 2 bataljona z 200 borci, skupno 1000 borcev.
- 3. sektor je pokrival območje Sv. Andreja, del obale, Sv. Jakoba in Rocola in Zgornjo Magdaleno do Katinare, imel pa je 3 bataljone z 200 in 1 bataljon z 250 borci, skupno 850 borcev.
- 4. sektor je pokrival območje Škedenja, del obale, Kolonkovca, Katinare in Sv. Ane in Žavelj, imel pa je 4 bataljone s 150 borci, skupno 600 borcev.

⁷ Ta izjava deluje neresno; ustanovitev KMT je vsekakor narekovala tudi operativna potreba po usklajenem delovanju vseh antifašističnih organizacij, vendar pa navedena društva ne morejo biti glavni razlog za vzpostavitev jugoslovanskih oblastnih struktur v mestu. Primarni razlog za ustanovitev komande KMT je bil, poleg nadzora nad antifašističnimi organizacijami, pričakovan skorajšnji konec vojne in s tem vzpostavljanje civilnih struktur kot bodočih organov oblasti.

Mesto je bilo sicer razdeljeno na štiri sektorje, vendar pa so bili središče delovanja in samega nastanka bataljonov predvsem industrijski obrati. Bataljoni so bili razdeljeni naslednjih obratih in organizacijah:

- tovarna strojev,
- železarna Ilva,
- ladjedelnica,
- Arsenal – tržaški Lloyd,
- čistilnica nafte – Esso standard,
- tovarna likerjev – Stock,
- Novo pristanišče,
- Staro pristanišče,
- tovarna piva,
- livarna Rocol ,
- gasilci,
- delavske zadruga – centralno trgovsko skladišče,
- obrtne delavnice,
- škedenjski bataljon.

Številčno največji bataljoni so bili v tovarni strojev, železarni, ladjedelnici in arzenalu. Zbiranje orožja je potekalo s krajo raznim vojaškim organizacijam (npr. v pristanišču), z napadom na posamezne policijske in vojaške patrolje, vlomi v skladišča orožja in s prevozom iz osvobojenega ozemlja. Vsak sektor je imel svoja skrite bunkerje in skladišča (Babič 1977: 180). Med 27. aprilom in 1. majem je v enote KMT pristopilo še okrog 5000 prostovoljcev.⁸ Kostić navaja precej večje število 15.000 prostovoljcev (Kostić, 1978: 372). 15.000 prostovoljcev navaja tudi Vojna enciklopedija (Vojna enciklopedija, 10. knjiga 1971: 147).

⁸ Osvoboditev Trsta: razpored vojaške organizacije v Trstu od 15. 2. 1945 do osvoboditve. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/10.

4. armada Jugoslovanske armade

4. armada je bila ustanovljena 2. marca 1945. Jedro armade je prestavljal 8. korpus (9., 19., 20. in 26. divizija). Kasneje sta v njen sestav prešle še 11. (13. in 43. divizija) ter 7. (15. in 18. divizija) korpus. Komandant armade je bil generallajtnant Petar Drapšin in načelnik štaba generalmajor Pavle Jakšić. Sestavni deli armade so bili prostorsko zelo razpršeni, od Dolenjske do Šibenika (Kostić 1978: 51). 30. aprila je imela celotna 4. armada 56.438 ljudi (na seznamu 69.044). Oprema in usposobljenost 4. armade ni bila primerljiva z zahodnimi ali sovjetskimi armadami. Formacija je bila v tržaški operaciji na ravni armade še dokaj mlada, s pomanjkljivimi izkušnjami bojevanja na strateški ravni, poleg tega pa se je soočala s pomanjkanjem težkega orožja in opreme. V začetku ofenzive so armado s hrano in opremo oskrbovali tudi zahodni zavezniki. V osvoboditvi Trsta so v sestavi 4. armade sodelovale:

- 9. divizija s 3. dalmatinsko in 4. splitsko brigado ,
- 20. divizija z 8. in 10. dalmatinsko brigado,
- 26. divizija z 11. dalmatinsko brigado,
- 29. divizija z 10. hercegovsko brigado,
- 43. divizija z 2. in 3. brigado,
- tankovska brigada z 2. in 4. bataljonom.

Poleg navedenih enot pa so v reško-tržaški operaciji sodelovale še:

- 13., 26., 19. divizija na območju Reke, za uničenje 97. korpusa,
- 29. divizija na območju Postojne in Št. Petra⁹,
- 8. divizija na območju Starega trga, za zavarovanje zaledja okoli Cerknice,
- 7. korpus (15. in 18. divizija) na območju Kočevja, za varovanje desnega boka 4. armade.

⁹ Sedanje ime Št. Petra je Pivka.

3.2.3 SILE ZAHODNIH ZAVEZNIKOV

8. britanska armada

Deli 8. britanske armade, imenovane tudi »puščavska armada«, so od leta 1940 do 1945 sodelovali v bojih v Afriki, na Siciliji in na Apeninskem polotoku. V njeni sestavi so bile enote iz različnih delov Britanskega imperija (indijska, avstralska, južnoafriška divizija, poljski korpus, grška brigada,...), med njimi tudi 2. novozelandska divizija, ki se je Trstu približevala iz Italije (Neillands 2004: xxvi – xxvii). Poveljnik 2. novozelandske divizije je bil general Bernard Freyberg). Kot predhodnica divizije je v Trst prispela 9. pehotna brigada ob podpori 20. novozelandskega oklepne bataljona (Neillands 2004: 403).

3.3 NALOGE IN NAČRTI

Tržaška operacija je bila kot del reško-tržaške operacije ena od zaključnih operacij Jugoslovanske armade za osvoboditev Jugoslavije. Osvoboditev Trsta je bila pripravljena znotraj in zunaj mesta. V mestu je KMT opravljala funkcijo pete kolone, zunanjo linijo mestne obrambe pa so morale prebiti enote 9. korpusa iz severovzhoda ter enote 4. armade iz jugovzhoda. Povelje vrhovnega komandanta z dne 30. aprila, po katerem morajo enote 4. armade osvoboditi Trst, Gorico in Tržič, je vsebovalo navodilo, da je mesto treba čim manj uničiti.

9. korpus je moral delovati iz severovzhodne smeri, zasesti pa je moral severne dele Trsta ter Tržič, Gorico in ustje Soče;

- Korpus je moral biti pripravljen za prvi in čim hitrejši vpad v Trst.
- 30. divizija je bila orientirana proti Trstu, 31. pa za zaščito bokov in zaledje 30. divizije
- Deli korpusa so morali čim prej preseči komunikacijo Trst – Tržič in s tem onemogočiti preboj Nemcev ter ostalih kvizlinških enot do zahodnih zaveznikov.
- Na osvobojenem ozemlju korpus ni smel zadržati nobenih enot, ozemlje pa so v času ofenzive nadzorovale enote KNOJ-a.

- Komanda mesta Trst, neposredno podrejena štabu korpusa, je morala organizirati upor v mestu, ki bi olajšal prodor rednih enot Jugoslovanske armade. Načrt KMT je predvideval priprave na vstajo, prevzem nadzora nad strateškimi objekti ter zadržati nadzor do prihoda JA
- Po prihodu 20. divizije bi korpus svoje sile usmeril proti Gorici.¹⁰

4. armada se je Primorju približevala iz jugovzhoda. Ofenziva armade se začela 20. marca na območju reke Une v severozahodni Bosni. Armada je morala osvojiti Liko, Gorski Kotar, Istro, Trst in Slovensko Primorje do izliva Soče (Vojna enciklopedija, 10. knjiga 1971: 147. Prvotni načrt je vseboval tri operacije, v zadnji od njih bi armada do 30. maja osvobodila tudi Slovensko primorje s Trstom.¹¹ Armada se je znašla pod precejšnjim pritiskom, saj je morala ofenziva potekati dovolj hitro, da bi nadzor nad celotnim Slovenskim primorjem prevzela pred prihodom zahodne zaveznikov. Težišče napada 4. armade je bilo sprva na levem krilu, vzdolž obale in istrskih otokov v Kvarnerju. Po prihodu na reško območje 16. aprila je štab 4. armade sklenil z glavnimi silami (13., 19., 26. in 43. divizijo) prebiti osrednji del nemške obrambe pri Klani in Ilirski Bistrici. Desna kolona (20. divizija) bi prek Kolpe, Prezida in Mašuna prodrla proti Št. Petru, leva kolona (9. divizija) pa bi se izkrcala v Istri in nato nadaljevala proti severu. 9. korpus bi armado razbremenil z delovanjem v sovražnikovem zaledju. 7. korpus bi varoval bok armade Po hudih bojih pri Klani med 20. in 26. aprilom in neuspešnem prodoru 13. in 26. divizije čez sredino nemške skupine, se je štab 4. armade odločil okleniti glavno skupino in prek obeh kril napredovati proti Trstu. V ta namen je okrepil sile na krilih. 9. divizija je tako dobila nalogo, da se izkrca v Istri in zasede Učko, na desnem krilu pa se je 20. divizija okrepila z 11. brigado 26. divizije. 27. aprila je Tito izdal depešo za pospešitev tržaške operacije in začetek bojev za mesto. Temu cilju so bile od takrat podrejene vse aktivnosti, vključno z delovanjem na reški fronti in desnem boku 4. armade. Tito je predvideval sledečo razporeditev sil:

¹⁰ 4. armada - depeše. ARS II, fond AS 1851, fasc. 51/3.

¹¹ Namesto predvidenih treh je kasneje prišlo do dveh, liško-primorske in reško-tržaške operacije.

- Severno krilo (20., 29. in 13. divizija) mora čez Lož in Mašun prodreti proti Trstu.
- Južno krilo (9., 19. in 26. divizija) mora napasti Reko, v primeru neuspešnega napada pa naj krilo nadaljuje v smeri Klana – Trst. Na Reki bi ostala ena divizija, ki bi istočasno varovala levi bok skupine.
- 43. divizija in obe diviziji 9. korpusa morajo delovati neposredno pred Trstom, da bi čim hitreje začele uvodne boje za mesto.
- 8. divizija je namenjena zavarovanju desnega boka skupine na odseku Brod – Čabar – Lož.¹²

Štab 4. armade je za napad določil 3 divizije, 5 za obhodni manever in 5 za prodor v sovražnikovo zaledje. Poveljnik 97. korpusa general Kübler se je sicer zavedal, da bo korpus obkoljen, vendar je moral držati položaje, da je olajšal nemški umik z Balkana. Štab 4. armade je Titov načrt prilagodil in je v desni koloni poslal 20. (v prvem ešalonu) in 29. divizijo (v drugem ešalonu), brez 13. divizije. 8. divizija je morala zavarovati desni bok kolone. Levo kolono je predstavljala 9. divizija brez 1. brigade. Uvodne boje za Trst sta morala začeti 9. korpus in 43. divizija. 13., 26., 19. divizija in 2. brigada 9. divizije so bile namenjene zadrževanju Nemcev na reški fronti. Skupina ni smela dopustiti nemškega umika v smeri proti Trstu.

Med 27. in 28. aprilom je del 4. armade z obhodnim manevrom preko Snežnika in Mašuna obkolil nemške sile, utrjene pri Rečini. 29. aprila je štab 4. armade izdal ukaz, da mora del armade obkoliti in uničiti 97. korpus, drugi del pa istočasno prodirati v smeri Lož – Ilirska Bistrica – Trst ter smeri Lovran – Buzet – Trst. Viri različno obravnavajo razvoj bojnih formacij po depeši. Po Jakšiču so se enote 4. armade razdelile v 3 operativne skupine, 9. korpus je obravnavan posebej, 7. korpusa pa avtor sploh ne obravnava (Jakšič 1952: 248). Jakšič navaja sledečo razporeditev formacij in nalog:

- 9. korpus: obe diviziji sta morali čim prej prispeti na severozahodno obrobje Trsta, po prihodu 20. divizije na območje pa bi se obe diviziji usmerili proti Soči in Gorici.

¹² Depeše Vrhovnega štaba GŠS 19. 11. 1944 - 8. 5. 1945. ARS II, fond AS 1851, fasc. 51/2.

- Desna operativna skupina: 20., 29. in 43. divizija ter 3. tankovski bataljon, 3. gorski motorizirani bataljon in 6. protitankovski bataljon. Namen 20. divizije je bil prodirati v smeri Knežak – Trst, zaobiti sovražnika ter zajeti Trst iz severne in severovzhodne smeri. Na linijo Sežana – Bazovica bi skupina morala prispeti do 12:00 ure 30. aprila. Primarna naloga 29. divizije je bila zaščita 20. divizije. 1. brigada je morala pri Starem trgu počakati 8. divizijo, ostali deli divizije pa bi morali nadaljevati v smeri Postojna – Landol – Šent Vid – Nabrežina. 43. divizija je bila namenjena napadu na mesto iz V smeri. Divizija naj bi se zbrala na prostoru Prešnica – Kozina.
- Srednja operativna skupina: 19., 13. in 26. divizija. Naloga skupine je bila obkolitev Nemcev na reški fronti. 11. brigada 26. divizije je morala ostati v okolici Ilirske Bistrice in delovati v smeri Podgrada. Nato bi se skupina usmerila proti Trstu.
- Leva operativna skupina: 9. divizija brez ene brigade je bila namenjena napadu iz jugovzhoda. Skupina bi se premikala v smeri Lovran – Trst, na poti pa bi se sovražniku izogibala.

Kostić, nasprotno od Jakšiča, v analizi zajame vse sodelujoče enote, obravnava jih od desne proti levi. šteje pa dve operativni skupini (Kostić 1978: 331):

- 9. korpus: obe diviziji bi morali čim prej prispeti severozahodno od Trsta, po prihodu 20. divizije pa aktivnosti nadaljevati v smeri Soče in Gorice.
- Desna oz. severna skupina: 29. divizija je morala napredovati v smeri Postojna – Landol – Št. Vid – Ravne – Nabrežina. Eno brigado je morala do prihoda 8. divizije zadržati na delu Prezid – Kozarišče – Stari trg, z namenom, da brigada varuje desni bok 20. divizije. 20. divizija, okrepljena z 2. in 4. tankovskim bataljonom 1. tankovske brigade, 3. gorskim motoriziranim divizionom in 6. protioklepnim divizionom Artilerijske brigade je morala napredovati v smeri Knežak – Trst . Cilj divizije je bil zajeti Trst iz severa in severovzhoda ter v osvoboditvi sodelovati z 29., 43. in 9. divizijo. 43. divizija je bila namenjena napadu iz vzhodne smeri. V ta namen je morala čim prej prispeti na prostor Kozina – Prešnic. Njena 1. brigada bi morala zavarovati bok 20. divizije na delu Brdce – Čelje – Erjavče. 9. divizija je bila namenjena napadu iz jugovzhodne smeri, smer divizije pa je bila Lovran – Vranja – Trst.

- Leva skupina: 13. divizija je bila usmerjena proti Jelšanam, namenjena pa je bila varovanju levega boka formacij, ki so usmerjene proti Trstu in objemu nemške reške grupacije z desne strani. 26. divizija je morala z dvema brigadama priti na ozemlje 13. divizije. Ena brigada bi tako naredila obhodni manever mimo Klane, 11. brigada pa bi ostala v rezervi. Po uničenju sovražnika pri Gomanjcu in Klane bi divizija prodrla v Trst. 19. divizija je bila usmerjena proti Jurdanom z namenom uničiti sovražnika na odseku Reke in nato nadaljevati v Trst. 8. divizija se je morala premakniti v smeri Brod – Čabar – Lož in prispeti na prostor Cerkniški jezero – Prezid. Namenjena je bila varovanju desnega boka iz severne smeri. Divizija je bila aktivna na področju Lož – Cerknica – Planina.
- 7. korpus (15. in 18. divizija) je zavaroval desni bok 4. armade na delu Brod – Kočevska Reka – Ribnica – Male Lašče. Zavarovala je bok pred napadi iz ljubljanske smeri (Kostić1987: 331).

3.4 VSTAJA V MESTU

3.4.1 STANJE PRED PRIHODOM 4. ARMADE

Cox ocenjuje, da je bila situacija v Trstu ob koncu vojne zapletena bolj kot kjerkoli v Evropi, (Cox 1977: 158-159). Trst je bil sedež Operacijske cone Jadransko primorje. Župan Pagnini in perfekt Coceani sta po njunih kasnejših trditvah proti Nemcem vodila t.i. »legalen odpor«, ki se je zgledoval po iredintizmu. Bila sta predstavnika zasedbene oblasti, vendar sta lahko vodila lokalno nacionalistično italijansko administracijo. Kljub formalnemu zavezništvu z Nemci sta oba vzdrževala stike tudi z italijanskimi odporniškimi skupinami in tudi zaradi njiju je delovanje CLN precej olajšano. Spomladi 1945 je v Trstu na kapitulacijo Nemcev čakalo nekaj večjih skupin:

Republikanski fašisti; ker Trst ni bil vključen v Italijansko socialno republiko, Nemci v mestu niso dovolili prisotnosti uradnih institucij in enot Mussolinijeve republike. Dovolili pa so različne lojalne skupine in formacije, med njimi Fašistično republikansko stranko in Milico teritorialne obrambe (Milizia Difesa

Territoriale), korpus na ravni Republikanske garde v Italijanski socialni republiki. Milici so priključili tudi železniško milico, ostanke karabinjerske legije, finančno stražo in druge enote. Enota je bila prek nemške redarstvene policije podrejene Globocniku: Pod neposrednim Globocnikovim poveljstvom so se v Trstu poleg teritorialne milice nahajali še deli 10. divizion in enota »Črnih brigad«, (Mlakar 1988: 65). Vsem navedene enote so bile neposredno podrejene nemškim oblastem in kot take del nemškega okupatorskega režima. Konec aprila se je del republikanskih fašistov pridružilo Coceaniju, kar je bila za mnoge izmed njih priložnost, da se izognejo sojenju zaradi preteklosti ali vojnih zločinov. Delež fašistov, ki so prestopili, ni znan (Novak 1970: 135 -136).

Lokalna italijanska uprava z Odborom za javno blaginjo; administracijo sta vodila tržaškega prefekt Bruno Coceani in župan Cesare Pagnini; represivni aparat lokalnih oblasti je bila Mestna straža (Guardia Civica), enota na ravni policijske formacije. V sodelovanju z Nemci jo je januarja 1944 ustanovil prefekt Coceani. Podobni enoti sta bili že pred tem ustanovljeni v Kopru in Gorici. V sestavu je bilo približno 1.800 moških, sprva večinoma brez trdne strankarske opredelitve. Veliko pripadnikov se je vanjo vključilo, ker so se s tem izognili mobilizaciji v druge enote (nemška vojska, vojska Italijanske socialne republike, nemške delovne organizacije - TODT) Tako so se v formacijo prijavili tudi Nemcem nenaklonjeni Italijani, ki pa zaradi jugoslovanskih zahtev po Julijski Krajini niso želeli k partizanom (Troha 1999, 15).¹³ Usposobljenost Mestne straže ni bila velika. Prefekt Coceani je ob nemški zasedbi sicer zavrnil vključitev v stranko republikanskih fašistov. Dr. Novak ga označuje kot voditelja konzervativnih italijanskih domoljubov, kar ga glede na stališča prav tako umešča na desnico, ob bok fašistom. 26. aprila 1945 je prefekt ob prisotnosti župana razjasnil nove naloge Mestne straže, to je ščititi italijansko posest in braniti Trst pred partizansko vstajo. Po načrtu bi prefekt in župan takoj, ko bi CLN prevzela oblast v mestu, Mestno stražo podredila CLN (Novak 1970: 138).

¹³ V zvezi s kolaboracijo Mestne straže in njenimi operacijami v okoliških vaseh sta septembra 1944 kot predstavnika osvobodilnega gibanja na pogovor k županu Pagniniju odšla dva predstavnika KMT, (Babič 1982: 360).

CLN - Odbor narodne osvoboditve oz. Narodnoosvobodilni odbor; pod vodstvom don Edoarda Marzarija je bil mestni odbor prek glavnega odbora v Milanu (CLNAI) povezan z začasno vlado v Rimu. Vrhovno telo osvoboditve je na vseitalijanski ravni delovalo kot koalicija šestih strank (liberalci, krščanski demokrati, Stranka akcije, republikanci, socialisti in komunistična partija), kjer je vsaka stranka zadržala avtonomijo in celo ohranila svoje oborožene formacije. Sestava CLN je nekoliko primerljiva s slovensko Osvobodilno fronto do podpisa Dolomitske izjave. Tržaška KPI je leta 1944 izstopila iz tržaškega CLN in se je povezala z OF in Delavsko enotnostjo (obe projugoslovanski organizaciji). Enote tržaškega CLN so tik pred vstajo šteje med 2000 in 3000 možmi (število vključuje prebegle pripadnike republikanskih fašistov, Mestne straže in ostalih nekdanjih kolaboracionističnih enot). Oboroženo silo CLN, korpus prostovoljcev za svobodo (CVL) pod poveljstvom polkovnika Antonia Fonde Savia, sta sestavljali Divizija pravice in svobode ter Divizija Domenico Rosetti.¹⁴ Italijanski viri prostovoljce CLN oz. CVL navajajo tudi kot italijanske partizane (Po poteh nasilja v 20. stoletju v Tržaški pokrajini 2006: 96).

Projugoslovanske organizacije (Novak jih navaja kot Titovi partizani in italijanski komunisti); OF z vodilno vlogo Komunistične partije Slovenije (KPS), Komanda mesta Trst (KMT), Komunistična partija Italije (KPI) in skupna Delavska enotnost. V Trstu sta kljub usklajenemu delovanju vse do konca vojne istočasno delovali tako KPI kot KPJ, Delavska enotnost pa je bila skupna narodnostno mešana italijansko – slovenska antifašistična organizacija. Delavska enotnost je ustanavljala odbore na terenu, predvsem v večjih obratih in tovarnah in je poleti 1944 štela že okoli 200 odborov. Komanda mesta Trst¹⁵ s poveljnikom Martinom Greifom – Rudijem, je bila kot vojaški del slovenskega odporniškega gibanja v Trstu, preko 9 štaba 9. korpusa podrejena glavnemu

¹⁴ Poveljstvu CVL je bila podrejena tudi italijanska divizija Garibaldi Natisone, ki se je decembra 1944 zaradi nemških operacij umaknila v Brda, na operativno področje 9. korpusa. Ker je divizija kot nadrejeni organ priznavala poveljstvo CVL, se sprva ni želela podrediti poveljstvu 9. korpusa in je to storila šele na zahtevo KPI. Tudi po reorganizaciji divizije in podreditvi 9. korpusu je divizija še poskušala vzdrževati stike z CVL. Kljub posameznim pobudam KPI nobena od italijanskih enot ni sodelovala v osvoboditvi Primorske, ne toliko iz vojaških (postale so del 7. korpusa), predvsem iz političnih razlogov. Sodelovanje italijanskih enot v osvoboditvi Trsta bi dodatno legitimizirala italijanska stališča, tako stališča KPI kot CLN (Babič 1982: 380).

¹⁵ Cok pripadnike KMT označuje kot »pro-slovene guerillas« (Cox 1977: 183)

štabu NOV in PO Slovenije. Vse projugoslovovanske organizacije v Trstu so od leta 1944 delovale pod enotnim vodstvom Vojaške komisije oz. KMT.

Od vseh skupin so le fašisti in Mestna straža delovali legalno. Skupine so ves čas vojne vedele druga za drugo in so med seboj poskušale navezovati stike ter preverjale možnosti za morebitna zavezništva. Vse italijanske skupine razen komunistov je ne glede na politično usmerjenost združeval strah pred slovansko dominacijo v Trstu in Prefekt Coceani je ravno zato dopuščal pol legalno delovanje ostalih političnih strank, kar je tudi CLN olajšalo delovanje. Tudi primarna skrb CLN je bila od leta 1944 ohranitev italijanske suverenosti v Trstu. Od tod je izhajala neke vrste kolaboracija CLN s Coceanijem in Pagninijem. Coceani je stike vzdrževal tudi s fašisti, vendar je med njim in fašisti pogosto prihajalo do konfliktov. Med buržoazijo in republikanskimi fašisti je obstajala nepisana delitev dela. Buržoazija je skrbela za italijansko administracijo, fašisti pa so opravljali delo represivnega aparata. Coceani je pred koncu vojne ustanovil Odbor za javno blaginjo, ki bi ščitil italijansko posest v Trstu. Konec aprila je del fašistov pristopil h Coceanijevemu odboru, kar je bila za mnoge od njih priložnost, da se po vojni izognejo odgovornosti za zločine iz preteklosti. Ta kolaboracija Coceanija s fašisti pa je glavni razlog, da je jugoslovanska stran vse italijanske enote, razen prostovoljcev KMT, obravnavala kot fašistične. Tudi med KPI in KPS je kljub sodelovanju do nesoglasij. KPI je Slovencem načelno priznavala pravico do samoodločbe in celo do odcepitve. Kljub temu, da je uradno pozdravljala jugoslovansko zasedbo Julijske Krajine pa ni pristala na enostransko priključitev delov Julijske Krajine k Jugoslaviji in je zato nasprotovala sklepom o Priključitvi Slovenskega primorja k Jugoslaviji¹⁶. Za skupno sodelovanje obeh partij je bilo potrebno veliko trezne presoje in napornih usklajevanj (Biber 1982: 151). Očitno je vsaj pred letom 1945 prihajalo tudi do stikov med županom in slovenskim odporniškim gibanjem, drugače ne bi

¹⁶ Do nesoglasij in konfliktov med KPI in KPS je prihajalo že prej. Obstajala so nasprotja zaradi ozemeljskih teženj. KPI je razburil Razglas Izvršnega odbora OF in AVNOJ- a o priključitvi Slovenskega primorja k Jugoslaviji. V Trstu je mestni odbor KPI še novembra 1943 zavračali sodelovanje in celo ustanovitev KPS (Biber 1982: 216). Slovenski partizani so iz Beneške Slovenije preganjali italijanske. Italijanska stran je še leta 1943 zahtevala prosto ustanavljanje italijanskih enot in njihovo svobodno zadrževanje ter operiranje v vseh Julijski krajini (Babič 1982: 144-148, 167).

bil možen sestanek septembra 1944, ko sta se predstavnika KMT sestala z županom Pagninijem (Babič 1982: 360).

Sredi aprila 1945 je bilo stanje v mestu še dokaj nejasno. 10. aprila je prefekt Coceani predstavil načrt za ukrepanje ob koncu vojne:

- ob predaji ali umiku Nemcev bi župan in prefekt oblast predal CLN,
- CLN oz. italijanski blok bi proti Nemcem vojaško ukrepal samo v nujnem primeru, da bi preprečili materialno škodo (npr. poškodovanje pristanišča),
- oborožene enote italijanskega bloka bi se prihoda zaveznikov borile proti jugoslovanski vojski.

Glavni namen Coceanija je bil zdržati jugoslovanski napad, da bi Trst lahko okupirali zahodni zavezniki. V ta namen je želel zagotoviti miren prevzem oblasti in pripravo obrambe pred jugoslovanskim napadom ali slovanski vstaji do prihoda zaveznikov Vendar zavezništva v tem času še niso bila dokončna in tako je kljub zблиževanju proitalijanskih skupin 13. aprila zvečer potekal sestanek med OF in CLN, na katerem bi ustanovili Slovensko-italijanski antifašistični izvršni odbor (SIAIO, italijanski CEAIS). Na sestanku so se pokazala nepremostljiva nacionalna in ideološka nasprotja, lojalnost tržaške KPI do Jugoslovanov pa je situacijo zapletla še bolj. Tržaški del KPI je v tem času deloval že popolnoma skladno z jugoslovanskimi interesi. Obe strani sta z različnimi v odboru želela doseči prevlado. OF je na sestanku predlagala enako število slovenskih in italijanskih delegatov. Ker pa bi del italijanskih sedežev pripadel italijanskim komunistom, bi si s tem jugoslovanska stran zagotovila prevlado v SIAIO. Če bi ta postal legitimno skupno telo osvoboditve, bi s tako sestavo delegatov po vojni favoriziral vključitev Trsta v Jugoslavijo. Sestanek je bil neuspešen, 3. sedeži pa so v SIAO kljub temu ostali rezervirani za CLN.

Enega od glavnih problemov v pogovorih med odporniški organizacijami je predstavljala definicija narodnostno mešanega območja. Slovenska stran je kot mešano območje Julijske Krajine smatrala samo Trst, Tržič in Gorico. KPI, še bolj pa CLN, pa sta kot mešano območje smatrali celotno Julijsko Krajino (Troha 1999: 17). KPI je sicer Slovincem načelno priznavala pravico do samoodločbe, CLN pa je trdno zagovarjal rapalsko mejo.

3.4.2 POTEK VSTAJE OD 26. APRILA DO 1. MAJA

Glede vstaje v Trstu se viri precej razlikujejo glede navajanja skupin v Trstu, odnosov med njimi, razporeženja prebivalstva in celo uspešnosti skupin. Povzetek vstaje po Greifu¹⁷, Babiču, Novaku in Trohi:

26. april

Od 26. aprila ob 21:00 do 27. aprila do 14:00 je potekala konferenca štabov sektorjev KMT. Štabom sektorjev so bila vročena navodila za začetek vstaje.¹⁸

Isti večer je prefekt Coceani pozival vse oborožene enote, da zadržijo orožje in zaščitijo javne zgradbe in industrijske objekte. Mestna straža je dobila nalogo ščititi italijansko posest in braniti Trst pred partizansko postajo (Novak 1970:138).

27. april - dan nemške predaje CLN po nekaterih jugoslovanskih virih

Zbor bataljonov vseh 4. sektorjev KMT; nad Barkovljami, pri Sv. Alojzu, pri Sv. Jakobu, in na Kolonkovcu. Po Greifu je bila prva naloga KMT razoroževanje Mestne straže, črnih brigad in 10. divizionu. Greif navaja, da je »ta dan je stanje v Trstu še nejasno« (pogovori med OF in CLN še niso bili končani, kar pa Greif ne omenja).

Po Greifu so 27. aprila zvečer Nemci predali oblast CLN. Avtomobili z oznakami CLN so trosili letake, da je Trst svoboden in da je oblast v Trstu prevzela CLN. Formacije CLN naj bi se skupaj z Nemci istočasno sprehajale po mestu. Med

¹⁷ Greifovo pričevanje je glede na njegovo funkcijo vredno posebne pozornosti. Greif dogodke v Trstu obravnava zelo natančno, vendar pa njegovo pričevanje zelo odstopa od ostalih avtorjev. Greifova pričevanja so povzeta po njegovem rokopisu – Rudi Greif: rokopis za knjigo Vojni napori Jugoslavije. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/11.

¹⁸ Greif navaja, da naj bi se na konferenci odločili, da se bodo borili tudi proti CLN. Vendar pa je KMT ukaz za razorožitev italijanskih enot dobila od Glavnega štaba Slovenije, zato ob tem vprašanju ni šlo za avtonomno odločitev – Rudi Greif: rokopis za knjigo Vojni napori Jugoslavije. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/11.

pripadniki CLN so po Greifu meščani Trsta prepoznavali tudi nekdanje fašiste.¹⁹ Govorilo se je o tem, kdo bo prej v mestu – partizani ali zahodni zavezniki. Glede teh dogodkov so viri popolnoma različni. Nekateri jugoslovanskih viri (Greif, Vojna enciklopedija 10. knjiga 1971: 147; Kostić 1978: 343; Jakšič 1952: 272-275) navajajo, da so Nemci ta dan predali oblast CLN in da je bila vstaja KMT reakcija na nemško predajo KMT. Te navedbe so glede na večino virov vsekakor sporne, ker večina virov navaja, da nemške predaje ni bilo in da je bila vstaja CLN šele 30. aprila.²⁰ Prav tako večina virov za ta dan ne navaja posebnih aktivnosti CLN. Verjetno pa je zaradi pričakovanja konca vojne že prihajalo do manjših spontanij akcij ene ali druge strani. Nerešeno pa vendarle ostaja vprašanje, kako so formacije in vozila CLN lahko gibale po Trstu, če predaje oblasti ni bilo. Predvidevam, da so posamezni pripadniki ali skupine pod oblastjo CLN prehitevali dogodke in da gre pri teh dogodkih predvsem za sabotažne akcije. Greifovo navajanje, da so ljudje v formacijah CLN prepoznavali nekdanje fašiste pa glede na prebege fašistov in pripadnikov Mestne straže vsekakor ustreza dejanskemu stanju.

28. april - dan vstaje KMT

Republikanski fašisti so po dolgem prigovarjanju popoldne županu Pagniniju predali orožje (ki ga je nato uporabila CLN). Nekateri od njih so se odpovedali fašističnim simbolom in pristopili h Coceanijevemu Odboru za javno blaginjo. Manjši del fašistov se je nato zatekel pod zaščito Nemcev (Novak 1970: 135).

Na nemško pobudo so ob 18:00 potekali pogovori med predstavniki tržaških lokalnih oblasti in Nemci. SS general Schäfer je na pogovorih zagotovil, da se Nemci ne bodo predali ne nikomur in bodo na vsako protinemško delovanje odgovorili. V primeru jugoslovanskega napada bodo mesto branili do zadnjega. Kljub temu, da se Nemci niso želeli predati oblasti CLN ali dotedanjim lokalnim oblastem, nam takšno antagonistično stanje med Nemci in Italijani potrjuje, da je

¹⁹ Osvoboditev Trsta: razpored vojaške v Trstu od 15. 2. 1945 do osvoboditve. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/10.

²⁰ 30. april kot dan vstaje CLN navajajo tudi nekateri jugoslovanski (Babič), novejši slovenski (Troha) ter tuji viri (Novak). Vstajo CLN obravnava tudi poročilo slovensko-italijanske kulturno zgodovinske komisije.

nemška prisotnost v Trstu v tistem trenutku pomenila predvsem branjenje italijanskih interesov.

CLN je ta dan pod nadzor prevzemala objekte v mestu. Po nekaterih jugoslovanskih virih je predaja objektov med Nemci in CLN potekala mirno, nastajale naj bil le manjše težave z enotami SS.

Tega dne naj bi po Greifu KMT štela že 10.000 ljudi. Prišli so »težaki iz pristanišča, gasilci, prijatelji obešencev«.²¹ Popoldne je štab KMT iz Kolonkovca izdal ukaz, da mora enote KMT razorožiti vse enote, ki so do nedavno sodelovale z Nemci, tudi, če se je njihovo delovanje v zadnjem času spremenilo. Spremenjeno. Ukaz se je nanašal na formacije, ki so do konca aprila delovale z dovoljenjem Nemcev, tik pred koncem vojne pa so se podredile poveljstvu CLN (deli Teritorialne milice, Mestna straža). Enote KMT so ta dan zasedale tovarne in javna poslopja ter hkrati že razoroževale milice CLN in ostale formacije.

Nemške enote in z njimi del italijanskih kolaboracionističnih enot so se v zadnjih dneh aprila zatekle na posamezne utrjene lokacije. Strnjena obramba se je razbila na posamezne točke. Jugoslovanski viri navajajo, da so se Nemci na posamezne točke umaknili zaradi vstaje KMT, italijanski viri pa kot razlog za nemško zatekanje na posamezne lokacije navajajo vstajo CLN.

V tem dnevu so se dogajali incidenti med Nemci in demonstranti, Nemci in italijansko policijo ter v predmestju med Nemci in lokalnimi partizani (Novak 1970: 138).

V noči iz 28. na 29. april so se vse enote KMT oborožile, pred tem datumom pa Greif navaja pomanjkanje orožja. Glede nato, da so lokalne oblasti šele 30. aprila delile orožje nekdanjih fašistov, sklepam, da gre predvsem za orožje, ki ga KMT zaplenila raznim milicam CLN.

²¹ Rudi Greif: Rokopis za knjigo Vojni naporji Jugoslavije. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/11.

Delovanje enot KMT po sektorjih:

- Enote 1. sektorja so osvobodile severni del Barkovelj.
- Enote 2. sektorja so osvobodile Sv. Alojz in spodnji Lonjer, napadle vojašnico SNVZ pri Sv. Ivanu in razorožile 200 domobrancev.
- Enote 3. sektorja so razorožile Mestno stražo pri Sv. Jakobu , zasedle vojašnico Črnih brigad in zajele posadko.
- Enote 4. sektorja so zaplenile tovornjak fašističnega 10. divizona in razorožile enoto Mestne straže v Škedenju, ki se je hotela prebiti v center mesta. Enote KMT so že nadzorovale Škedenj in dele Kolonkovca.

V noči na 29. april so potekali zadnji pogovori med CLN z OF. CLN je predlagala skupno italijansko-jugoslovansko upravo v vsej nekdanji Julijski Krajini.²² Takšno stališče je bilo za OF nesprejemljivo.

29. april

Štab KMT je izdal povelje za maksimiziranje aktivnosti in sodelovanje z Jugoslovansko armado. Enote KMT so prevzele pobudo v celem mestu.

Delovanje enot KMT po sektorjih:

- Enote 1. sektorja so napadale nemške bunkerje na cesti Barkovlje – Miramar. Bunkerje so zasedli za 3 ure, nato so jih ponovno osvojili Nemci.
- Enote 2. sektorja pri sv. Ivanu so zasedle nemško vojašnico in zajele posadko Mestne straže.
- enote 3. sektorja so deloma osvobodile Rocol in Sv. Jakob (Greif v rokopisu te dogodke navaja za 30. april)
- enote 4. sektorja so izvajale akcije na cesti Trst – Istra. Borile so se z Nemci, ki so se želele prebiti v Trst. Enote sektorja so napadle vojašnico Duce d' Aosta, branilci so se nato umaknili v tovarno Alba. To je bil deževen dan, zato ga je sektor porabil tudi za organiziranje enot.

²² CLN je OF predlagala avtonomijo v vsej nekdanji Julijski krajini, razen v obmorskih mestih, za katere je CLN menil, da so izključno italijanska. Predlog je vseboval simbolno določilo, po katerem bi bile v vsej Julijski krajini na javnih mestih izobešene italijanske in slovenske zastave, v obmorskih mestih pa samo italijanske (Novak 1970: 142).

Boško Šiljegović, politkomisar 4. armade je tega iz Trsta dne dobil obvestilo, da v Trstu vihrajo italijanske zastave, po mestu pa se gibljejo skupine, ki vzklikajo svobodnemu italijanskemu Trstu, kar tudi dokazuje nemško pasivnost ob italijanskih aktivnostih.

30. april - dan vstaje CLN

V ponedeljek, 30. aprila, so Italijani ob 04:00 dobili informacijo, da se mestu bliža britanska flota, zato so predvidevali, da se bodo Nemci zelo kmalu umaknili. Coceani in Pagnini sta oblat predala CLN. Prefekt Pagnini je Mestno stražo predal na razpolago CLN²³, ta pa je vse enote pozval na začetek vstaje. Načrt CLN je bil razorožiti Nemce in zadržati Jugoslovane do prihoda zaveznikov. CLN je želela sam izvesti vstajo, ker Nemci niso predali oblasti in ker pogovori z Jugoslovani niso bili uspešni. Vstaja CLN pa ni bila uspešna, ker bližajoča se flota ni bila britanska, pač pa nemška in hrvaška in ker so enote KMT razorožile vse enote CLN. Ob vstaji je bilo v Trstu še okoli 7000 Nemcev. CLN je zasedel palačo prefektore in razglasil oblast v mestu. Enote CVL so zasedle radijsko postajo in zapor Coroneo ter osvobodile 378 zapornikov. Nemške in fašistične enote so se takoj po vstaji CLN umaknile na utrjene točke - pristanišče, trdnjavo Sv. Justa, Revoltelo, Stadion (Novak: 1970: 140-144).

Neposredno po tem, ko je CLN 30. aprila dopoldne razglasil vstajo (Babič 1982: 392), je KMT sprejela protiukrepe in pospešeno nadaljevala z razoroževanjem milic CLN. Posamezne razorožitve enot CLN so potekale že 28. aprila, prednostno pa je KMT morala razorožiti tiste enote CLN, ki so prej sodelovale z Nemci, predvsem Mestno stražo in razne oddelke teritorialne milice. Poročilo udeleženca Lipovca navaja, da je CLN 30. aprila prebivalstvu delil orožje na policijskih postajah. Po orožje pa so prišli tudi pristaši KMT, predvsem delavci iz tovarn F.M.S Andrea, ladjedelnice Lloyd, S.Marco. Italijani so orožje delili neselekcijano. Predvidevam, da zaradi poitalijančenih imen ni bilo možno ločiti Italijanov od Slovencev, preverjanje nacionalne pripadnosti pa v tistem trenutku ni bilo mogoče. Poleg tega je bilo veliko pripadnikov KMT in Delavske

²³ Med vstajo CLN naj bi v bojih z Nemci padlo 30 pripadnikov Mestne straže (Troha 1999, 16).

enotnosti italijanske narodnosti. Na tak način so pripadniki KMT dobili precej orožja, največ za 2. in 3. sektor. Lipovec navaja, da so bili 30. aprila, ob vstaji CLN, prostovoljci KMT že »popolni gospodarji nekaterih predelov«.²⁴

V ponedeljek, 30. aprila sta bili v mestu dve različni enoti gverilcev. Tudi Novak navaja, da sta se tega dne tako CLN kot KMT proti Nemcem borila druga ob drugi, nikakor pa ne skupaj. Delovanje KMT v samem centru mesta potrjuje tudi italijanski avtor Quarantotti-Gambini (Novak 1970: 145-151).

Delovanje enot KMT po sektorjih:

- V 1. sektorju so potekali boji za bunkerje ob cesti Barkovlje – Miramar. Barkovlje so bile osvojene do kolodvora, zavzeta je bila radijska postaja.
- Enote 2. sektorja so osvojile Univerzo, občinsko palačo, glavno poveljstvo policije in tovarno strojev.
- Enote 3. sektorja so razorožile in zasedle poveljstvo italijanskega 10. divizion in vojašnica karabinjerjev pri Sv. Jakobu. Enote tega sektorja so zasedle tudi tovarno olja Gazlini, Arzenal, del ladjedelnice Sv. Marka (Greif v rokopisu za ta dogodek navaja datum 29.) in osrednjo bolnišnico. Pristanišče sta ločeno osvobajali tako KMT kot CLN (Novak 1970: 152). Sektor je bil skoraj popolnoma očiščen, Nemci so se umaknili v ladjedelnico. Na trgu S. Giacomo je tega dne potekalo zborovanje v počastitev osvoboditve (Babič 1977: 182).
- Enote 4. sektorja so zasedle vojašnico Mestne straže in bunkerje v Žavljah, pri tem pa razorožile okoli 600 Nemcev, ki so prihajali iz Istre. Enote tega sektorja so prav tako zasedle Rižarno, kjer so bile nastanjene enote CLN. Kmalu zatem so Rižarno zavzeli Nemci, popoldne pa so jo ponovno izborile enote KMT. Istega dne so potekali boji za Škedenj in Sv. Ano. Sovražne enote iz sektorja so bile potisnjene v tovarno žarnic pri Sv. Ani. Četa, ki je v Škedenju straži most pri Sv. Ani, je 400 Nemcem in ustašem preprečila izpad iz tovarne v mesto, zato so se vrnil k Sv. Ani v tovarno Alba. Avtonomna četa je zasedla rafinerijo San Sabbo in razorožila 25 fašistov.²⁵

²⁴ Poročilo udeležencev o pripravi in vstaji v Trstu 1. 6. 1945. ARS II, fond AS 1864 fasc. 321a/1.

²⁵ Osvoboditev Trsta: razpored vojaške organizacije v Trstu od 15. 2. 1945 do osvoboditve. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/10.

Zvečer so se deli enote KMT združile s prihajajočimi borci 9. korpusa. KMT je bila v bojih z nemškimi in raznimi italijanskimi formacijami zelo uspešna. V bojih z enotami KMT je do prihoda 4. armade padlo 450 Nemcev, skoraj 2000 pa je bilo zajetih. 1700 zajetij Italijanov pa glede na 3000 mož, kolikor jih je bilo v vseh formacijah CLN, pa pomeni, da so enote KMT zajele večji del prostovoljcev CLN.

Tabela 3.4.2.1: Pregled izgub nemških, italijanskih kvizlinških enot ter enot KMT med 27. aprilom in 1. majem po Greifu²⁶

sektor	Izgube KMT	Nemci izgube	Nemci ujeti	Italijani izgube	Italijani ujeti
1	5, 19*	50	80		300
2	4, 17*	150	250	0,40*	400
3	7, 28*	50	100	30	400
4	13, 37*	200	1000, 1500*	100	600

*V arhivu se nahajata tipkana verzija in rokopis tabele. V rokopisu so pri nemških ujetnikih, italijanskih izgubah in izgubah KMT posebej dopisana druga števila izgub.²⁷

Italijanski viri navajajo, da je CLN po prihodu partizanov samovoljno odložil orožje. » V taki situaciji in v izogib prelivanju krvi med vstajniki in zavezniško vojsko, kot je bila jugoslovanska, se je CLN odločil, da umakne svoje čete iz bojev, da shrani orožje na varna mesta in razpusti svoje enote« (Po poteh nasilja v 20. stoletju v Tržaški pokrajini 2006: 97). Prav tako nekateri italijanski avtorji navajajo, da pripadniki CLN niso razumeli, zakaj jih pripadniki KMT razorožujejo. Vsi naj bi namreč imeli skupnega sovražnika in skupni interes – konec nemške okupacije (avtorji ob tem ignorirajo dejstvo, da je bil cilj in naloga enot CLN preprečiti tudi slovansko vstajo in zasedbo Jugoslovanske armade. Tak nesporazum bi bil možen samo ob predpostavki, da pripadniki raznih milic CLN niso bili obveščeni o novih nalogah njihovih formacij in niso vedeli, za koga se borijo, niti kdo je njihov nasprotnik. Takšno navajanje zato ni smiselno, saj so

²⁶ Rudi Greif: Rokopis za knjigo Vojni napori Jugoslavije. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/11.

²⁷ Osvoboditev Trsta: razpored vojaške organizacije v Trstu od 15. 2. 1945 do osvoboditve. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/10.

pred koncem vojne razen Italijanov v KMT vse italijanske enote organizirale predvsem zato, da bi Trst branile pred slovansko vstajo in Jugoslovansko armado. Zato tudi trditve, da so bili pripadniki CLN presenečeni nad ravnanjem KMT in da so orožje položili zavestno, ker bi se samo na tak način izognili spopadu z Jugoslovansko armado, ne morejo biti resnična. Menim, da gre v tem kontekstu za vojaški poraz in ne za nesporazum, trditve, da je CLN sam odložil orožje, pa delujejo zgolj kot poskus ublažitve pomena vojaškega poraza. Res pa je, da je CLN tudi po razorožitvi ohranil svojo organizacijsko strukturo in je tudi po prihodu Jugoslovanske armade funkcioniral v ilegali.

1. maj

Samostojnih akcij KMT tega dne ni bilo več, povsod so potekale skupne akcije z enotami Jugoslovanske armade.

Delovanje enot KMT po sektorjih:

- Enote 1. sektorja so uničile posadko na železniški postaji, v Rojanu, v sodišču, na tramvajski progi Trst – Opčine in v pristanišču.
- Enote 2. sektorja so sodelovale v bojih za Sv. Just in pristanišče.
- Enote 3. sektorja so dokončno uničile posadko v Rocolu, sodelovale pa so tudi v bojih v pristanišču in pri Sv. Justu.
- Enote 4. sektorja so skupaj z enotami Jugoslovanske armade uničili bunkerje pri Sv. Ani, baterije na Katirnari, kjer je razoroženih 2000 Nemcev (Petelin 1965: 211). Prav tako so borci KMT zasedli livarno Ilva in z deli 9. divizije sodelovali pri bojih v tovarni Alba.²⁸

Med vstajo se je KMT priključilo veliko novih prostovoljcev, tako Slovencev kot Italijanov. Ob koncu vstaje 1. maja je KMT tako štela približno 10.000 ljudi.²⁹

²⁸ Borci 4. sektorja so bili najuspešnejši od vseh enot KMT. V akcijah so med drugim zaplenili 2 tanka in 10.000 kosov osebne orožja – Osvoboditev Trsta: razpored vojaške organizacije v Trstu od 15. 2. 1945 do osvoboditve. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/10.

²⁹ Podatki o številu sodelujočih v vstaji KMT so zelo različni. Greif navaja 10.000 prostovoljcev, Jakšič pa 15.000 borcev, kar je verjetno pretirano število – Rudi Greif: Rokopis za knjigo Vojni napori Jugoslavije. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/11; Jakšič 1954: 275).

3.5 OPERACIJE 9. KORPUSA IN 4. ARMADE

Približevanju Trstu in obhodni manever 20. divizije

20. aprila je Generalštab Jugoslovanske armade izdal ukaz, da se mora 9. korpus orientirati proti Trstu in oblikovati hitre premične enote, ki bi bile v neposredni bližini in bi lahko vsak trenutek vpadle v Trst.³⁰ 21. aprila so obveščevalci 9. korpus poročali, da se Nemci umikajo iz Trsta in da je proti Reki namenjenih okoli 6000 ljudi, »praktično vsa operativna vojska«.³¹ Poročilo se nanaša na dele 188. divizije, ki so se premikale na linijo Ingrid. 25. aprila so deli 9. korpusa kot izhodiščni točki za pohod na Trst osvojili Predmejo in Otlico.

16. aprila je 4. armada prispela pred Reko, na linijo stare rapalske meje. Takoj po prihodu na območje so se razvili spopadi, ki so se zaključili šele 7. maja. (reška operacija). Nemci so že v sredini aprila okrepili obrambo med Reko in Snežnikom. Na liniji Snežnik – Železna vrata – Prkovce – izvir Rečine – ustje Rečine, je bila vzpostavljena nemška obrambna linija Ingrid, ki je zapirala prehod do Istre in Slovenskega Primorja. Linija je bila dobro utrjena južno od Snežnika, pri Klani in na desni obali Rečine, v zaledju na severu pa je bila nemška obramba šibka. Nemci so obrambo organizirali na treh položajih. Prvi položaj je branila 237. divizija in manjše ustaške enote, drugo linijo so branili četniki in nemške policijske enote, tretjo linijo pa so v Suhi krajini držali domobranski ter nemški policijski bataljoni. Od 19. aprila so na linijo iz Trsta prihajale tudi enote 188. divizije. Med 16. in 20. aprilom so se deli 9. in 26. divizije izkrcale na Krku, Cresu in Lošinju, v istem času pa je 20. že divizija dosegla Kolpo. Štab 4. armade je sklenil prebiti osrednji del nemške obrambe pri Klani, vendar je istočasno tudi 97. korpus načrtoval preboj proti vzhodu, da bi Jugoslovane odrinil proti morju. 20. aprila so se razvili hudi boji pri Klani, ko je 13. divizija poskušala glavnini 4. armade odpreti pot. 22. aprila je 13. divizijo

³⁰ Depeše Vrhovnega štaba GŠS 19. 11. 1944 – 8. 5. 1945, depeša št. 58, 20. 4. 1945. ARS II, fond AS 1851 fasc. 51/2.

³¹ 4. armada – depeše, depeša št. 65, 24. 4. 1945. ARS II, fond AS 1851 fasc. 51/3.

zamenjala 26. divizija, a je bila prav tako neuspešna.³² Do 26. aprila so se na srednjem delu obrambne linije neuspešno vrstili napadi in protinapadi obeh vojska. Ko je štab 4. armade ugotovil, da je nemška obramba najmočnejša v sredini, se je odločil okleniti glavno skupino in prek kril napredovati proti Trstu. V ta namen je okrepil sile na krilih, tako se je 20. divizija okrepila z 11. brigado 26. divizije. Med 25. in 27. aprilom se je 9. divizija (levo krilo) izkrcala v Moščenički Dragi pri Opatiji.

27. aprila je za pospešitev tržaške operacije interveniral vrhovni komandant osebno. Po Titovem ukazu se je moralo oblikovati severno krilo iz 20. 29. in 13. divizije, ki bi prodiralo čez Lož in Mašun. Južni krilo (9., 19. in 26. divizija) bi napadlo Reko. Uvodne boje za Trst so morale začeti 30., in 31. in 43. divizija. 9. korpus se je mora razporediti okoli Trsta, takoj začeti poulične borbe in vzpostaviti radiovezo s 4. armado.³³ Od tega dne je bil korpus operativno podrejen štabu 4. armade. Za zaščito desnega boka severne skupine je Tito dodelil 8. divizijo. Po Titovem povelju je štab 4. armade iz 20. v prvem in 29. divizije v drugem ešalonu oblikoval kolono, ki je nato čez Lož in Mašun prodirala proti Trstu.³⁴ Da bi se olajšalo stanje na reški fronti, je morala divizija prebiti nemške položaje v smeri Mašun – Koritnica – Knežak in presekat komunikacijo Reka – Postojna – Ljubljana. Zatem bi z desnim obhodnim manevrom udarila v levo krilo in hrbet sovražnika v območju Ilirske Bistrice ter osvobodila Ilirsko Bistrico in Št. Peter. Bok 4. armade je varovala 29. divizija, ki se je v ta namen preselila na območje Prezida. 27. aprila zjutraj se je divizija okrepila z baterijo motoriziranega diviziona, baterijo protioklepnega diviziona artilerijske brigade ter dvema tankovskima bataljonoma. Ob 07:00 se je začel napad na linijo Št. Peter – Koritnica – Milonja. Glavni udar je nosila 10. brigada, ki je osvobodila Knežak in Št. Peter. Na območju Koritnice in Knežaka je divizija popolnoma uničila 3. bataljon 9. SS policijskega polka, 4. gradbeni bataljon in četniške enote. Divizija tega dne je po premiku čez Mašun ob podpori topništva in tankovskih bataljonov osvojila Koritnico in Knežak ter na severu prestregla komunikacijo Ilirska Bistrica

³² Štab 4. armade je bil slabo seznanjen o številu nasprotnikovih vojakov. Posedel je podatek, da je na območju 1500 policijskih in četniških pripadnikov, ni pa vedel za večino 188. divizije (Kostič 1978: 253-257).

³³ 4. armada – depeše, depeša št. 99, 27. 4. 1945. ARS II, fond AS 1851 fasc. 51/3.

³⁴ 25. aprila so zavezniška letala bombardirala nemške cilje v Knežaku in komunikacijo Knežak – Postojna, kar je diviziji olajšalo napredovanje proti Ilirski Bistrici.

– Postojna. Tankovski bataljon je osvobojeni pas razširi s prodorom proti Št. Petru. S prihodom na območje Št. Petra in Ilirske Bistrice, kar je ključni del manevra, je v nemški obrambi nastal prazen prostor, ki je ustvaril pogoje za prihod ostalih jugoslovanskih sil ter za napredovanje proti Trstu.

28. aprila so Nemci izvedli protinapad s tanki. Deli 10. in 8. brigade so zato z obhodnim manevrom obkolili Ilirsko Bistrico in udarili v nemške boke. Divizija je dosegla pomemben uspeh, ko je nemške sile najprej potisnila iz Milonje v Ilirsko Bistrico in nato proti Podgradu. Iz Ilirske Bistrice so se Nemci umaknili okoli 15:00 ure (Kostić 1978: 313). 9. brigada pa je iz Št. Petra pritiskala proti Postojni in jo v boju mož na moža okoli 19:00 ure deloma osvobodila. S tem je bil končan preboj nemškega obrambnega pasu, z dosegom črte Postojna - Št. Peter – Ilirska Bistrica - Jelšane pa je 20. divizija omogočila odprto pot proti Trstu. Nato je lahko z levim krilom udarila v hrbet obkoljenega 97. korpusa (Klanjšček, 1999: 421; Kostić 1978: 313). Uspešni obhodni manever 20. divizije in njen prodor do Št. Petra in Postojne je bil ključnega pomena za napredovanje 4. armade proti Trstu.

Medtem so se Trstu približevali tudi ostali deli jugoslovanskih enot. 28. aprila se je 30. divizija z vsemi 3. brigadami premaknila na Kras. 17. brigada je iz Krnice prispela v Škrbino. 18. brigada je ob zvečer zapustila Otlico ter ponoči prispela do Štanjela, 19. brigada je prispela do Gabrovice. 43. divizija se je z vsemi 3. brigadami skozi gozdove uspela pretihotapiti skozi nemško obrambo. 9. divizija je ta dan dosegla Opatijo in je pohod nadaljevala v notranjost Istre proti Buzetu.

Istega dne je nemški 97. armadni korpus pripadel skupini E in od novega poveljnika dobil nalogo, da mora položaje pri Reki držati za vsako ceno. S tem je skupina E zavarovala dostop do Ljubljane in južne Avstrije, kar je bilo pomembno za nemški umik iz Jugoslavije. Trst je s tem izgubil strateški pomen, za preostale nemške sile v mestu pa je to pomenilo, da jih korpus ni mogel obkoliti in braniti. Preživetje nemške posadke v Trstu je bilo zato odvisno od obrambe na Reki. Štab korpusa se je zavedal sporne odločitve in je poveljstvu armadne skupine E predlagal preboj proti severu. Predlog ni bil sprejet, korpus pa je moral položaj držati, tudi če bi bil obkoljen. S takšno odločitvijo je

poveljstvo armadne skupine E Jugoslovanom precej olajšalo osvoboditev Trsta. V nasprotnem primeru bi lahko 188. divizija svoje sile razporedila neposredno nad Trstom, v mestu pa bi se lahko razvili dolgotrajni poulični boji.

Zavezniki so tega dne svojim enotam izdali povelje za okupacijo Trsta, Gorice in vzpostavitev zavezniške vojaške uprave v Julijski Krajini. Enote so imele povelje za zasedbo, niso pa imele navodil glede morebitnih incidentov ali boja z Jugoslovani (Cox 1977: 152).³⁵

29. april

30. divizija je nastopila marš proti Trstu. 17. brigada je ob 19:00 iz Škrbine začela pohod do Komna, Bajt in Zgonika. 30. aprila ob 04:00 je prispela do Repentabora. 19. brigada je zapusti Gabrovico in ob 18:30 prispela do Repentabora. 18. brigada je iz Štanjela prispela v Dutovlje, kjer je ostala prek noči. Udarne čete je ob 17:00 prek Pliskovice prispela v Repentabor (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, VI, 19 1997: 638).

31. divizija se je usmerila proti Krasu, na območje južno od Ajdovščine. 7. brigada divizije je prispela v Planino, 3. brigada v Štanjel in 16. brigada v Erzelj.

20. divizija se je zjutraj prerazporedila in svoje sile skoncentrirala na območju Št. Peter – Ribnica – Knežak. Divizija je nato premik nadaljevala v dveh kolonah:

Desna kolona (9. brigada, 4. tankovski bataljon, baterija motoriziranih gorskih topov in baterija protiklepnih topov) se je ob 11:00 premaknila v smeri Št. Peter – Čepno – Divača, kamor je prispela ob 14:00. Zaradi pomembnega železniškega križišča je bil pričakovani odpor v Divači, vendar je nemška posadka pobegnila v Sežano. Kolona je osvobodila Orlek, nato pa napadla

³⁵ Kljub formalnemu zavezništvu sta vladi ZDA in Velike Britanije že pred koncem vojne razmišljali o morebitnem vojaškem posegu zoper jugoslovansko vojsko. Do oborožene intervencije zoper Jugoslovane so bile najbolj zadržane ZDA, britansko stališče pa je bilo Jugoslaviji nenaklonjeno in je za okupacijo Trsta zagovarjalo tudi vojaški poseg zoper JA.

linijo mestne obrambe na odseku Opčine – Bane. Jugoslovanski tanki so ob tem utrpeli večje izgube. Napad je bil zadržan ves dan, tankovski bataljon pa se je zaradi neuspeha umaknil. V Sežani so se Nemci branili z vso silovitostjo, odpor je zlomljen okoli 20:00. V bojih je padlo 70 Nemcev. Kolona je prenočila v Sežani, ponoči jo je obstreljevala artilerija iz Opčin in Trsta.

Leva kolona (10. brigada, 8. brigada, 2. tankovski bataljon, artilerija in inženirstvo) se je ob 12:00 premaknila v smeri Ribnica – Škoflje. Večina kolone je do konca dneva brez bojev prispela do Divače.

Zvečer je tako celotna 20. divizija prispela na linijo mestne obrambe na liniji Opčine – Bazovica. Leva kolona se je nato usmerila proti Opčinam, desna proti Bazovici. Štab 4. armade je zvečer izdal povelje za 20. divizijo, po katerem je morala divizija čim prej vpasti v mesto in začeti poulične boje (Kostić 1978: 336). Štab divizije je za začetek napada določil naslednji dan ob 04:00.³⁶

10. brigada 29. divizije je do takrat prispela v Čabar. Večina brigade je nato nadaljevala proti Prezidu, del pa je čakal na 8. brigado.

13. divizija se je približevala Ilirski Bistrici.

Štab 7. korpusa je obe diviziji namenil za premik na območje Štalcerji – Kočevska Reka – Brod na Kolpi. Premik je bil namenjen za varovanje boka 4. armade.

43. divizija je bila takrat še prostorsko razpršena. Divizija bi morala presekati komunikacijo Trst – Reka in v mesto prodreti iz jugovzhoda. 1. brigada se je zvečer zbrala pri Erjavčah in se ob 20:00 usmerila proti Slivju, da bi prečkala cesto Trst – Reka. Brigada je ponoči prispela na severozahodni del Krasa med Materijo in Podgorjem. Dva bataljona 1. brigade sta okoli 03:00 ure uničila postojanko v Markovščini in s tem presekala komunikacijo Reka – Trst. Tretji bataljon je uničil postojanko v Materiji, nato pa se je pri Hrpeljah povezal z 20.

³⁶ Kako pomemben je bil čim hitrejši vdor v mesto, nam kažejo tudi povelja na nižjem nivoju. Povelje 1. bataljona 8. brigade je od borcev zahtevalo napad brez umika, tudi če se ne vrne nihče (Jakšić 1952: 337).

divizijo, ki je tu prav tako prebila komunikacijo Trst – Reka. 2. brigada se je ta večer nahajala pod Nanosom, 3. brigada pa se je skoncentrirala zahodno od železniške proge Trst – Pulj, na območju Buzet – Buje.

9. divizija je bila na pospešenem maršu na komunikaciji Buzet – Trst. Naloga 3. in 4. brigade je bil napad na večino 1047. in 237. artilerijskega polka (ki sta se iz Pulja umikala proti Reki) in ju zadržati v območju Šušnjevice. Skupina bi se nato preko Boljunskega polja prebila proti Reki, šele potem pa bi se preko smeri Buzet – Sočerga – Kubed – Dekani prebila v Trst. Ponoči iz 28. na 29. april se je divizija reorganizirala. 2. brigada je zavzela položaje proti Kastvu, 3. brigada se je skoncentrirala na Mali in Veliki Učki, 4. brigada in artilerijski divizion pa pri Šušnjevici. Tudi Nemci so dobili okrepitev, kar pa ni zadostovalo. 29. aprila ob 14:00 je 3. brigada napadla 2. ešalon 1047. polka. Padlo je 424 Nemcev, 316 je bilo ujetih. 3. brigada je imela 5 padlih in 15 ranjenih (Kostić 1978: 341).

29. aprila je kapitulirala nemška vojska v Italiji, kapitulacija naj bi začela veljati 2. maja. Ker obramba morja in zahoda ni bila več potrebna, so Nemci vse svoje sile namenili za obrambo pred Jugoslovani. Med nemškim poveljstvom Trsta in poveljstvom 97. korpusa je prihajalo do nesoglasij glede glavne obrambne linije. Del nemške vojske se je iz Trsta želel prebiti proti Reki, vendar so predhodnico enote Jugoslovanske armade ustavile že na Kozini.

30. april - obkolitev Trsta

Glavni štab NOV in PO Slovenije je 30. aprila izdal povelje 9. korpusu: takoj vpasti v mesto in začeti poulične boje. Napad je potrebno izvršiti v sodelovanju s KMT. Na osvobojenem ozemlju ni dovoljeno zadržati nobene enote, nadzorujejo naj ga enote Narodne obrambe.³⁷ Povelje je razreševalo tudi morebitne nejasnosti glede odnosa do ostalih oboroženih formacij v Trstu. Stališče jugoslovanskega vojaškega vodstva je bilo, da lahko vse nenemške enote sodelujejo s partizani samo tako, da se vključijo v JA za popolnitev njenih enot. Vse enote v službi okupatorja, tudi če je bilo njihovo delovanje od nedavnega

³⁷ Seznam sprejetih depeš, ukaz Glavnega štaba Slovenije 30. 4. 1945. ARS II, fond AS 1864 fasc. 321/3/2.

spremenjeno, so se smatrale za sovražne. S tem je vodstvo razrešilo vprašanje odnosa do CLN in nekdanjimi kvilinškimi formacijami. Povelje, ki je dokončno razjasnilo odnos do CLN, je bilo torej izdano šele 30. aprila, dan po zadnjem poskusu dogovora med CLN in OF.

16. brigada je presekala komunikacijo Trst – Tržič.

17. brigada je ob 04:00 prispela do Repentabora. 1. bataljon je ob 08:00 presekal cesto Opčine – Prosek in nato zaprl komunikacijo Trst – Miramar. Brigado so obstreljevali iz Kontovelja in torpedovk iz pristanišča. Okrog 16:00 se je 3. bataljon prek Gorke spustil v Barkovlje in tam vzpostavil kontakt z enotami KMT. To je bila prva enota slovenska in jugoslovanska enota, ki se je infiltrirala v mesto.

18. brigada je iz Dutovelj prek Repna prispela do Opčin in se tam navezala stik s 4. armado. Brigada je nato sodelovala v bojih za Opčine.

19. brigada iz Repentabora prispe do Opčin, kjer je prav tako sodelovala v bojih na Opčinah. Brigada je ob 14:30 dobila ukaz, da se mora iz Opčin prek Openskega hriba spustiti do Rojana. Pohod se je začel ob 19:30. Na čelu brigade je bila udarna skupina 80 dobro oboroženih borcev z 20 puškomitraljezi, dvema težkima mitraljezoma in dvema lahkima minometoma. 1. maja ob 00:30 se je skupina mimo nemških položajev pretihotapila v Rojan. 1. bataljon je med premikom zasedel nekaj manjših vojaških objektov in nadvoz v ulici Udine, ki je strateška točka za nadzor vseh smeri, ki iz pristanišča in železniške postaje vodijo v severni del Trsta. Bataljon je ob 05:00 prispel v območje Novega pristanišča. 2. bataljon je imel vlogo rezerve, zasedel pa je območje nad Rojanom ob železniški progi, da bil lahko odbil morebiten nemški napad iz Opčin (Kostić 1978: 347; Petelin 1965: 209).

Udarna četa je dopoldne sodelovala v bojih na Opčinah, ob 12:00 pa je dobila ukaz, da mora preko Ban – Konkonela vpasti v Trst. 1. vod se je prebijal proti centru, 2. vod pa v Bosketo.

Ob prodoru so se pojavile težave z radiovezo, štab 30. divizije celih 24 ur ni imel veze s 17. in 19. brigado.³⁸ Položaje med Trstom in Miramarom je 30. divizija držala do 1. maja zvečer. Obstreljevala jo je artilerija iz bojnih čolnov. Zvečer je slovenske partizane zamenjala 10. brigada 29. divizije in deli 20. divizije. Večina 30. divizije se je nato usmerila proti Soči.

31. divizija se ta dan je približevala Tržiču, Gorici in Soči. Zavezniki so jo pomotoma obstreljevali iz letal.

20. divizija je bila medtem še vedno razdeljena v dve koloni.

Desna kolona (9. brigada) je osvobodila Orlek.

Levo kolono so sestavljali 10. in 8. brigada, 2. tankovski bataljon ter artilerija in inženirji). 10. brigada je startala iz območja Lipice napredovala proti Bazovici, pomembni točki v liniji mestne obrambe. Nemci so na tem območju dobivali okrepitve. 2. bataljon, 2. četa 2. tankovskega bataljona in 1. bataljon 8. brigade so napadale Bazovico. Trg je čez dan trikrat prešel iz rok v roke, vendar ga je jugoslovanska vojska zvečer dokončno osvobodila. Nemški branilci so se kljub močnemu odporu na koncu umaknili v severovzhodno predmestje Trsta, na črto Banški hrib – Kal. 8. brigada brez 4. bataljona je napadala nemške položaje južno od Bazovice. Brigada je morala s 1. in 3. bataljonom napredovati proti Trstu, 2. bataljon pa je moral s 4. bataljonom 10. brigade pri Kozini ščititi bok 20. divizije. 3. bataljon je ob 22:00 zasedel Ricmanje.

11. brigada 26. divizije je bila ta dan iz Ilirske Bistrice premeščena v Famlje.

43. divizija je ščitila bok 20. divizije. 1. brigada je iz Obrova napredovala proti Munam, 2. in 3. brigada pa sta stopili v vezo z 20. divizijo. 2. brigada je delovala pri Nanosu in 20. divizijo varovala pred napadom iz severa.

9. divizija je zjutraj zasedla Buzet, nato pa pohod nadaljevala proti Kubedu. Predhodnica divizije, 3. brigada, je napredovala v dveh smereh – prva preko

³⁸ 30. divizija - sprejeta 14-dnevna poročila 4. 5. 1945. ARS II, fond AS 1848 fasc. 226/1a.

Črnega Kala v smeri Doline, druga pa preko Dekanov v smeri vasi Pri Orehu. Del brigade je ob 15:00 pri Ospu in Dekanih zajel okoli 450 sovražnikovih vojakov, zvečer pa je prispel na linijo Sv. Rok – Pri Orehu, kjer je naletel na srdit nemški odpor. To je bila že linija nemške obrambe mesta: Opčine – Bazovica – Sv. Rok – Milje. Do tu sta že segli obalna in ladijska artilerija. Brigada je počakala na 4. brigado in artilerijski divizion, ki sta prispela na njen desni bok. Levo od brigade se je nahajala 3. brigada 43. divizije, ki se je usmerila proti Miljah (Kostić 1978: 351).

Nemci so se čez dan zbirali najprej pri Bazovici in nato na Opčinah. Iz Pulja in Trsta so še vedno prihajale okrepitve, do 2. maja je prispelo približno 3000 mož (Jakšić 1952: 257).

30. aprila je bila taktična obkolitev Trsta končna, na nekaterih mestih pa je bila že prebita nemška obrambna linija. Ob 10:00 je Reuter objavil, da je 4. armada vpadla v Trst in da so zavezniki od mesta oddaljeni 118 km. Ob 23:30 je šef britanske vojne misije štabu 4. armade javil, da se zavezniki borijo v predmestju Trsta, kar pa je bila dezinformacija in prvi poskus zavajanja jugoslovanskega poveljstva (Kostić 1978: 352). Naslednje jutro so zavezniki objavili vest, da bodo okupirali pristanišče.

V tem času so bile v celotni tržaški operaciji sodelovale:

- na območju Trsta 30., 31., 20., 43., 9. divizija – za vpad v mesto,
- na območju Reke 13., 26., 19. divizija – za uničenje 97. korpusa,
- na območju Postojne in Št. Petra 29. divizija ,
- na območju Starega trga 8. divizija, za zavarovanje zaledja okoli Cerknice,
- na območju Kočevja 7. korpus (15. in 18. divizija), za varovanje desnega boka 4. armade.

1. maj

30. divizija je sodelovala v bojih na Opčinah in v Trstu:

1. vod udarne čete (po nekaterih virih udarni vod) je ob 05:00 neopaženo prispel do vojašnice Vittorio Emanuele na ulici Rosetto. Vod je v vojašnici razorožil okoli 700 pripadnikov Mestne straže. 2. vod se je od 05:00 do 19:00 boril na Bosketu. Popoldne je četa navezala stik s 4. armado. Do prihoda 4. armade je udarna četa zajela 312 Nemcev.³⁹

17. brigada je napredovala iz severovzhodne smeri. 3. bataljon je napadel radijsko postajo, vendar je bil napad odbit. Drugi bataljon je zasedel preostali del Barkovelj in Nemce pregнал iz pristanišča in svetilnika v Barkovljah.

18. brigada je skupaj z 9. brigado 20. divizije delovala na Opčinah, kjer so boji potekali cel dan. Ob 22:00 je njene položaje zamenjala 10. brigada 29. divizije.

19. brigada se je zadrževala v Rojanu. 1. bataljon je ob 05:00 začel boj s sovražnikom, boji so trajali do večera. 2. bataljon je zasede dele Konkonela in vzpostavil vezo z enotami 4. armade, ki so napredovale iz vzhoda. Zaradi pomanjkanja vojakov in sredstev je bilo napredovanje moteno. Brigada je zajela 240 nemških in 210 drugih vojakov. (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, del VI, knjiga 19 1997: 642).

2. brigada Narodne obrambe je z drugimi enotami 30. divizije sodelovala v bojih za železniško postajo in pristanišče (Petelin 1965: 213).

31. divizija je delovala v tržaškem zaledju, usmerjena je bila proti Soči in Gorici:

16. brigada je poskušala osvojiti Sv. Križ in Nabrežino. Napad je bil odbit, brigada pa se je nato umaknila na izhodiščne položaje v Šempolaju.

³⁹ 30. divizija – sprejeta 14-dnevna poročila 4. 5. 1945. ARS II, fond AS 1848 fasc. 226/1b.

3. brigada se je zjutraj z dvema bataljonoma premaknila proti Selcam, z enim pa proti Tržiču. Bataljon je v Tržič prispel ob 13:00 in preseneti tržiško posadko 700 mož, ki so bežali čez Sočo. Bataljon, ki je bil na poti proti Zagradu, je ob 13:30 oz. 14:30 po italijanskem času⁴⁰ med Ronkami in Zagradom navezal stik z zavezniki. Enote so stik vzpostavile na mostu čez Sočo, 4 km severozahodno od Tržiča. Britanske enote so bili sprednji deli predhodnice 2. novozelandske pehotne divizije.⁴¹ Prvi uradni kontakt med častniki 9. korpusa in zavezniškimi častniki je bil vzpostavljen ob 15:00, kar pa jugoslovansko zgodovinopisje ne obravnava (Cox 1977: 170). Jakšič kot uro srečanja navaja 18:30, kar je čas, ko je v Tržiču stik s častnikom 9. korpusa navezal poveljnik novozelandske divizije general Freyberg (Jakšič 1952: 261). Britanci so srečanje na Soči označevali kot srečanje z »lokalnimi partizani«. Na splošno zahodni avtorji v svojih navajanjih razlikujejo jugoslovanske enote. Pripadnike slovenskega 9. korpusa označujejo kot »local partizans«, lokalne partizane oz. gverilce, 4. armado pa obravnavajo kot del »redne jugoslovanske vojske« (Cox 1977: 171).

20. divizija se je Trstu v treh kolonah približala iz vzhodne smeri. Leva kolona (8. brigada s tankovsko četo) je čez Kozino prodrla v Bazovico, srednja kolona (10. brigada in dve tankovski četi) je prispela do Bazovice, desna kolona (9. brigada in tankovski bataljon) pa je preko Divače in Sežane prispela do Opčin.

10. dalmatinska brigada je bila namenjena napadu iz severovzhodne smeri. Po načrtu je morala brigada napad začeti iz Kala in Gabrovega hriba, kjer je bila nemška obramba najšibkejša. S 1. in 3. bataljonom ter tankovsko četo bi v dveh kolonah morala vpasti v mesto in preko Vrdele napredovati do centra. Brigada je pred Vrdele prispela 1. maja ob 02:00 (Kostić 1978: 358).

Desna kolona je napad začela iz Kala. 1. bataljon je uničil odpor v posameznih zgradbah in se prebil do Javnega parka, kjer je bil varen pred napadi iz trdnjave Sv. Justa. Kolona je nato prispela na ulico Carducci, kjer je vzpostavila vezo z 8. in 9. divizijo. Del sil je kolona namenila blokiranju sodišča. Leva kolona (3. bataljon) je napad začela iz Gabrovega hriba. Namenjena je bila v smeri

⁴⁰ Italija je v tem času bila v drugem časovnem pasu, eno uro pred Jugoslavijo.

⁴¹ Depeše GŠS Vrhovnemu štabu 8. 10. 1944 – 23. 5. 1945. ARS II, fond AS 1851 fasc. 51/ 2.

Univerze – Vojaške bolnišnice – trg Dalmacia in nato čez Piazza della Libeta ter trg Abruzzi do tržaškega пристanišča. Bataljon je po Kostiću zasedel Univerzo (čeprav naj bi posadko iz Univerze že prej likvidirale enote KMT) in se ob zori usmeril proti Vojaški bolnišnici. Pri Škorkliji, kjer so še ostale nemške odporne točke, je kolona pustila manjše dele enot za zavarovanje desnega boka. Odpor v območju Vojaške bolnišnice je bil hitro nadzorovan, zajetih pa je bilo 400 ranjencev in 60 častnikov (Petelin 1965: 213). V območju sodišča se je bataljon okrepil s tankovsko četo. Obe koloni sta del sil namenili za blokiranje sodišča. Leva in desna kolona sta se v bližini Univerze križali. Vzrok takega manevra ni znan. Možno je, da je bil načrt sprejet v želji, da bi se 1. bataljon čim hitreje prebil v center.

2. bataljon je v mesto vdrl iz ceste Bazovica – Lonjer, prek M. Cacciatore. Nemci so se odločno branili na M. Caccietore in v vili Revoltela, kamor so se umaknili pred 1. in 3. bataljonom. Za blokiranje Revoltele je bataljon pustil eno četo, ostali deli so napredovali proti Konkanelu. 1. maja čez dan je bila smer 10. brigade očiščena. Jugoslovanske enote so zasedle tudi sodniški zapor.

8. Dalmatinska brigada (1. in 3. bataljon) je v mesto prodrla iz vzhodne smeri. 1. bataljon in štiri tanki so ob 04:00 prebili obrambno linijo. Skupina je ob 09:00 prispela do centra in blokirala trdnjavo Sv. Justa, nato pa očistila ulico Capitolina in ulice v okolici. Ob 16:00 se je 2. četa bataljona s podporo tankov odpravila v izvidnico do obale. 3. bataljon se je čez Rocol na strani mesta prebijal proti centru. Na svojem levem krilu bi moral stopiti v stik z 9. divizijo, na desnem pa z 10. brigado. Bataljon je ob 03:00 začel napad, vendar je bil odpor premočan (problem je predstavlja artilerija iz kopnega in morja), zato se je umaknil v Katinaro. Bataljon je ob 10:00 začel protinapad. Ob 17:00 je zasedel vojašnico Ettore Muti, nato pa je sile usmeril proti hipodromu in do centra čistil hišo po hišo. Bataljon se je zvečer napredoval do trga Garibaldi (Jakšić 1952: 260).

1. maja je celotna 20. divizija napredovala do centra in delno tudi do pristanišča. Na operacijskem področju divizije so nemške sile držale še Revoltelo in del Konkanela. Deli divizije so zvečer nasledile 30. divizijo na cesti Trst – Miramar (Jaškić, 1952: 259).

11. dalmatinska brigada 26. divizije je napredovala iz jugovzhodne smeri, med levim krilom 8. brigade (20. divizija) in 4. brigado 9. divizije. 1. maja v zgodnjih jutranjih urah je 11. brigada startala iz Famelj v smeri Bazovica – Katinara – železniška proga – ladjedelnica. 4. bataljon je iz Katinare napredoval do območja vojašnice Montebello, kjer jih je pričakal močan odpor, nato pa je čistil teren do ladjedelnice. Odpor v vojašnici je bil zlomljen ob 19:00 uri. 1. bataljon je na rob mesta prispel okoli 18:00 ure, deloval pa je v smeri ulice Fiume – ladjedelnica. Stik z večjimi nemškimi enotami je bataljon vzpostavil šele 2. maja v območju ladjedelnice.

43. divizija je napredovala z 2. in 3. brigado. 2. brigada je čistila polotok Milje, kjer je bilo nastanjenih 300 nemških vojakov. Območje sta prek Spodnjih Škofij napadla 1. in 2. bataljon. 1. bataljon je napredoval proti Miljam, 2. bataljon proti Žavljam. Nemci so se predali pri Debelem rtiču. V tem času je 3. bataljon pri Kopru zaprl cesto Pulj-Trst (Jakšič 1952: 261).

3. brigada je skupaj z 9. divizijo delovala iz jugovzhoda.

1. tankovska brigada je z 2. in 4. bataljonom predhodno sodelovala v bojih na Opčinah. V Trst je bila poslana, da bil čim hitreje osvobodila pristanišče, preprečila rušenje pristaniške infrastrukture in onemogočila umik nemške flote. 4. bataljon je prek Bazovice, Vrdele in ulice Fabio Severo napredoval do centra, kjer je z 2. bataljonom sodeloval pri napadu na zgradbo sodišča. Tega dne je poveljnik mesta general Linkenbach s 30 ladjami pobegnil v Benetke. Ko so enote Jugoslovanske armade dosegle pristanišče, se je nekaj ladij pod prisilo vrnilo v pristanišče, sicer bi jih Jugoslovani potopili. 4. armada je potopila 15 ladij (10 s posadko) in 5 vojaških čolnov, 25 ladij pa je zaplenila (Kostić 1978: 361 - 362).

9. divizija je s 3. dalmatinsko in 4. splitsko brigado napredovala iz južne smeri, iz Istre, vzdolž ceste Pulj – Trst, na levem krilu 4. armade. Predhodnica 3. brigade je napredovala v dveh kolonah, prva čez Črni kal in druga prek Dekanov. 3. brigada je napredovala iz Žavelj. Skupaj s 4. brigado, divizijsko artilerijo in 3. brigado 43. divizije je vpadla v jugovzhodno predmestje Trsta. Do mraka so

enote 9. divizije v več kolonah napredovale do odcepa Ricmanje – žaveljski zaliv.

4. brigada, ki je na desni strani vzdrževala vezo z 20. divizijo, je napredovala do Sv. Roka, kamor je prispela ob 12:00. Od Sv. Roka je brigada napredovala v smeri - Sv. Marija Magdalena – hipodrom.

3. brigada je levo od 4. brigade pokrivala območje od Groba Sv. Ane do morja. Brigada je v treh kolonah čistila zaostale nemške enote. Nemci so vzpostavili odločen odpor pri Grobu Sv. Ane in v tovarni akumulatorjev Elba, kjer je bilo poleg Nemcev nastanjenih 200 četnikov. V tovarno so se umaknili, ker so jim enote KMT predhodno zaprle pot v mesto. Obe točki odpora sta padli 2. maja zgodaj zjutraj (Jakšič 1952: 261).

29. divizija je z 10. hercegovsko brigado nadomestila 30. divizijo na cesti Trst – Miramar.

1. maja je Jugoslovanska armada prodrla do centra Trsta in je, razen posameznih točk odpora, nadzorovala vse predele mesta. Pomembnejša nemška oporišča so ostala v zgradbi sodišča, trdnjavi Sv. Justa, Vili Revolteli, pristanišču in delu Konkonela. Zahodni zavezniki so ta dan prispeli do Tržiča. Tega dne je Tito odpisal Alexandru glede Zavezniške vojaške uprave.

2. maj

Ob 08:30 se je del 9. novozelandske brigade premaknil iz Tržiča. Kolona je na poti uničila nemško postojanko v Devinu in pri Proseku. Ob 14:30 so Novozelandci prispeli pred Miramar. Zaradi nevarnosti nemških topov v neposredni okolici gradu so za posredovanje prosili letalstvo. Britanska letala iz Italije so posredovala, kmalu zatem se je posadka 15 nemških častnikov in 600 vojakov predala. Poveljnik nemške obalne artilerije se je predal na splošni Dönitzev ukaz, vendar v nasprotju z ukazom nadrejenega na Reki. V Miramaru je nato svoj štab naselil poveljnik novozelandske divizije general Freyberg (Cox 1977: 186). Ob 15:00 so zavezniški tanki in večina 22. bataljona prispeli v

center Trsta. Italijani so zaveznike navdušeno pozdravljali. Po Coxu je bilo vzdušje v Trstu spontano, prisrčno in popolnoma drugačno kot v organiziranem slavlju v Tržiču, ki ga Cox označuje kot morbidnega (Cox 1977: 186-187). 22. bataljon se je takoj po prihodu v mesto usmeril proti preostalim nemškim položajem, pristanišču, trdnjavi in sodišču. Ob 17:30 so deli britanskega bataljona prispeli pred trdnjavo Sv. Justa, ki jo je med drugim blokirala četa 3. brigade. Nemci so zaveznikom odprli vrata trdnjave.⁴² Na dvorišče gradu so zapeljali tovornjaki skupine C 22. bataljona. Predalo se je 12 častnikov in 170 vojakov. Med pogajanja so jugoslovanske enote iz okoliških hiš streljale na vsako gibanje v trdnjavi, zato so Novozelandci zavzeli obrambni položaj. Nemci v gradu so Novozelancem celo predlagali skupno obrambo pred Jugoslovani, kar pa so zavezniki zavrnil. Zavezniška posadka je po predaji ostala v gradu, zvečer pa je z Nemci imela skupno večerjo. Zjutraj so zavezniki nemške ujetnike odpeljali mimo Jugoslovancev, trdnjava pa je nato ostala v zavezniških rokah (Cox 1977: 187). Navedeno ravnanje zaveznikov ocenjujem kot kolaboracijo z Nemci, ker med zavezniki in Jugoslovani ni prišlo le do napetosti, pač pa do odkrite sovražnosti. Nasprotno pa med zavezniki in Nemci ni bilo več sovražnosti. V določenem trenutku, med pogajanja, so imeli zavezniki in Nemci Jugoslovane za skupnega nasprotnika.

Za poveljnikom 9. brigade Donaldom sta v Trst prispela general Freyberg in brigadir Gentry, slednji je bil imenovan za zavezniškega poveljnika mesta Trst. Polkovnik Donald se je nastani v hotelu Regina, v stavbi nekdanjega slovenskega Narodnega doma. Ponoči je generalporočnik Linkenbach, poveljnik mesta in severozahodne obale, v preobleki prišel do polkovnika Donald, da bi se z okoli 700 vojakov predal Britancem. V zgodnjih jutranjih urah so Novozelandci Nemce skrivoma odpeljali v Tržič (Cox 1977: 189). Popoldne so v Trst prispeli nove zavezniške enote.⁴³

⁴² Po jugoslovanskih virih so se zavezniki pod grožnjo z uporabo sile prerinili mimo delov jugoslovanske 9. divizije (2. čete 3. brigade), kar pa Cox ob opisovanju tega dogodka zamolči (Cox 1977: 187-194).

⁴³ Med vojakov sta bila tudi dva bodoča premierja Nove Zelandije.

Medtem, ko so zavezniki, razen manjših incidentov, v osvobojeni Trst vkorakali skoraj brez boja, so med preostalimi Nemci in Jugoslovani spopadi potekali še ves 2. maj.

30. divizija je imela ta dan v Trstu stacionirani 2 brigadi, ki pa v bojih večinoma nista več sodelovali. 17. brigada je tega dne večino vojakov nastanila v območju ulice Udine in v bojih ni več sodelovala. 3. bataljon se je nahajal pri svetilniku in ob 11:00 pomotoma napadel predhodnico zahodnih zaveznikov (Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, del VI, knjiga 19 1997: 642). 18. brigada se je ta dan še vedno borila na Opčinah. 19. brigada je 1. bataljon nastanila v vojašnici v Rojanu, 2. bataljon je deloval proti nemškemu oporišču v Škorklji.

Ena od preostalih nemških točk je bilo sodišče, ki ga je blokirala 10. brigada 20. divizije. Zjutraj je pred sodišče prispel tudi 2. bataljon 11. brigade (26. divizija) in stavbo blokiral iz jugozahodne strani. Po jugoslovanskem napadu na zgradbo so med pripadniki SS in Wehrmachtom nastala nesoglasja glede predaje, ker so pripadniki SS vztrajali pri obrambi. Ob 16:00 se je celotna posadka nameravala predati, vendar se je mimo čez ulico Miramare pripeljala kolona 15 do 20 tankov 19. britanskega regimenta. Sedem oz. osem se jih je ustavilo pred sodiščem. Poveljnik Donald se je pogajal s pijanim nemškim poveljnikom (Cox 1977: 188). Britanski poveljnik Gentry je predlagal predajo britanski vojski, kar pa je komandant 2. bataljona zavrnil. Sledila so pogajanja med Gentryem, načelnikom štaba 20. divizije Luko Kneževičem ter komandantom 2. bataljona. Jugoslovani in zavezniki so se nato dogovorili za skupni napad jugoslovanske pehote ter jugoslovanskih in britanskih tankov. Britanski tanki so prebili zunanjo steno sodišča (Cox 1977: 188). Ob 17:00 so se Jugoslovani prebili v zgradbo. Branilci so se umaknili v klet in se čez pol ure predali Jugoslovanom. Britancem se je želelo predati 8 do 10 Nemcev, vendar so jih le ti na mestu postrelili (Kostić 1978: 367). Na tem delu bojišča je bilo, nasprotno od skoraj istočasnih dogodkov pri Sv. Justu še jasno, kdo je s kom zaveznik. Vendar pa je bila tudi ta britanska akcija, čeprav v sodelovanju z Jugoslovani, odraz moči in stališča zaveznikov, da Trst pripada njim. Jugoslovanom vsekakor ni bilo do skupne akcije, jugoslovansko-britanska akcija jim je bil vsiljena.

Kmalu po predaji v sodišču se je preda tudi posadka v Revolteli. Posamezne nemške skupine v Konkonelu pa so se predale šele ponoči iz 2. na 3. maj.

2. in 4. bataljon tankovske brigade sta se 1. maja iz Trsta že umaknila proti Ilirski Bistrici.

Del 8. brigade (1. bataljon, okrepljen s 4 tanki) je sodeloval pri blokadi trdnjave Sv. Justa. 3. bataljon brigade je napredoval vzdolž ulice Gabriele D'Anunzio ter čistil vzporedne ulice. Ob 04:00 se je bataljon prebil na trg Garibaldi, kjer so ga dočakale enote KMT, po Jakšiču slovensko-italijanska prostovoljna milica (Jakšič 1952: 260), ki so prejšnji dan delovale skupaj s 1. bataljonom brigade. Na trgu Garibaldi se je bataljon okrepil in nato napredoval do območja železniške postaje. Hitro napredovanje je ustavil močnejši odpor v ulicah Bramante, Michele in Fontana. Ob 10:00 je bataljon zavzel Pomol bersaljerjev (Molo del bersaglieri) in prisilil nekaj čolnov z Nemci, da so se vrnili nazaj. Bataljon je nato nadaljeval s čiščenjem Mandrača (Mandraccio) proti pristanišču in območja železniške postaje. Ob 11:30 je bil tudi ta odpor zlomljen tudi odpor v pristaniškem skladišču.

11. brigada se je 2. maja borila razpršeno. 2. bataljon je od jutra sodeloval v bojih za sodišče, ostale enote pa so se premaknile do ladjedelnice. Nemške enote, ki so se umikale čez pristanišče, so se ob 18:00 predale pred skladiščem v Novem pristanišču.

2. brigada 43. divizije se je premaknila proti Proseku in Miramaru, kjer naj bi presegla komunikacijo Trst – Miramar. 3. brigada je čistila polotok Milje in zbirala vojni plen (Jakšič 1977: 264).

9. divizija je iz jugovzhodnih predelov mesta napredovala proti središču:

3. brigada je prodrla v območje tovarne Elba. Poslopje je bilo zavarovano z visokim zidom in bunkerji, vsi vhodi in večina oken je bilo zazidanih. zato je brigada v poslopje vdrla preko streh in s pomočjo lestev. Branilci so se po

hudem odporu predali ob 09:00. Zajetih ali mrtvih je bilo okoli 1000 vojakov. Brigada je nato napredovala v liniji ulica Istria, Trdnjava Sv. Justa (S. Giusto) - trg Unita. Na desnem krilu brigade je bila 4. brigada, na levem krilu pa je brigada na delu Miljskega zaliva vzdrževala vezo s 3. brigado 43. divizije.

1. bataljon, okrepljen s protiklepnim orožjem, je moral prispeti do trdnjave Sv. Justa in trga Unita. Večina bataljona je čistila teren po ulici Baiamonti, nato pa napredovala čez prehod Sv. Andreja v ulice južno od trdnjave, vse do trga Unita. V ulici Navali in na Mandraču (Mandraccio) je navezal stik z 11. brigado. Istočasno je 2. četa bataljona skupaj s težko četo prek ulice Istria napredovala do trdnjave, kjer so jih pričakale večje enote KMT. V ulici S. Giacomo in Monte je prišlo do večjega odpora v eni od zasebnih hiš. Skupaj z enotami KMT so odpor hitro zlomili, četa pa se je v ulici San Giusto spet priključila bataljonu. Bataljon se je nato razcepil v dve koloni – večina bataljona je napredovala do trga Unita, 2. četa pa je ob 11:00 obkolila trdnjavo iz zahodne smeri (Jakšič 1952: 266). Med 12:00 in 17:00 so potekala pogajanja s posadko v trdnjavi. Nemci naj bi že pristali na predajo, vendar se je pred trdnjavo, tako kot pred sodišče, pripeljala enota 22. zavezniškega bataljona z nekaj tanki in polkovnikom Donaldom. 2. četa, ki je blokirala vhod v trdnjavo, je imela ukaz, da ne sme nihče v ali iz trdnjave, vendar so se Novozelandci pod grožnjo z uporabo sile prerinili mimo 2. čete. Polkovnik Donald je vstopil v trdnjavo in sprejel vdajo 150 vojakov (Cox 1977: 193-194). To je bila edina nemška enota v Trstu, ki se je predala zahodnim zaveznikom.

2. bataljon se je po ulici Istria približeval centru. V ulici G. Marenzi se je bataljonu pridružilo 17 italijanskih prostovoljcev KMT. Na trgu S. Giacomo se je bataljon razdelil v dve koloni. 1. kolona je napredovala vzdolž ulic San Marco, Besengi in C. Combi. Nato se je bataljon brez 3. čete obrnil proti ulici P. Besegni, nato pa v ulico Carlo Combi. V ulici San Marco se je bataljonu priključilo 30 pripadnikov KMT. V ulici S. Giacomo in Monte se jim je kasneje priključilo še 250 borcev KMT, večinoma Italijanov. Kolona se je na območju Promontoria razdelila. Druga četa se je z enim delom spustila do kopališča, z drugim pa v ulico Corsica. Skupaj s 50 borci KMT so strli upor 150 vojakov v vojašnici finančne straže (Guardia di Finanza). 1. četa pa je napredovala po ulici

Bonaparte in razoroževala manjše skupine. Borbe so bile končane ob 10:25, četa pa je tu navezala stik z deli 20. divizije. Ob 17:00 so do ulice Economia prispeli Britanci. 2. kolona (3. četa in 40 borcev KMT) se je medtem spustila v ulico S. Giacomo in Monte, nato pa preko trga Vico, trga Sansovino in tunela prispela na trg Goldoni. Tu se jim je priključilo še 200 prostovoljcev KMT. Del kolone je napredoval do ulice S. Catarina, drugi del kolone pa je z nekaj italijanskimi pripadniki KMT zasedel Rimsko banko (Banca di Roma). Nemška posadka je iz banke pobegnila v nekdanjo židovsko šolo v ulici Monte, ki je bila spremenjena v vojašnico SS enot in mornarice. Četa in borci 4. bataljona KMT so prek ulic Donata in S. Catarina napredovale do palače Beltram (Beltrame), kjer se je utrdilo 200 nemških vojakov. Jugoslovani so palačo obkolili iz dveh strani. Na eni strani so bile enote 3. brigade, iz druge strani pa palačo blokirali italijanski prostovoljci.⁴⁴ Po blokadi Beltrama so Jugoslovani napadi stavbo židovske šole. Ob 16:00 so Nemci predlagali premirje za dve uri. Če v tem času ne bi prispele britanske sile, bi se posadka v šoli predala 3. četi.⁴⁵ (Kostić 1978: 371; Jakšić 1952: 266). Blokada židovske šole se je nadaljevala, del pa enot pa je napredoval v ulici Corso Ettore Mutti. Ob 17:30, takoj po padcu palače Beltram, so v predel prispeli Britanci. Ponudili so posredništvo pri nemški predaji in hkrati zahtevali prost prehod do Nemcev. Poleg tega so Britanci nameravali razorožiti pripadnike KMT, večinoma Italijane, ki so se podredili poveljstvu 3. čete. Komandant čete jih v območje bojov ni spustil, prav tako ni pustil razorožitve enot KMT. Britanci tokrat niso uspeli navezati stika z nemško posadko. Jugoslovani so kmalu zatem izvedli energičen napad, boj je bil končan ob 18:45 (Jakšić 1952: 267).

3. bataljon je po napadu na Elbo napredoval proti ulici Demarki in trgu Rosmini. V četrti Vilaggio je razbil izgubljeno nemško kolono in nato napredoval vzdolž železniške proge. Med bojem je navezal v kontakt z 11. brigado in z italijanskimi pripadniki KMT, s katerimi je nato napredoval vzdolž obale. Ko je bataljon prispel na trg Rosmini, so bile operacije zanj končane.

⁴⁴ Petelin po Epihu povzema, da se je poveljnik teh prostovoljcev predstavil kot »pravi Tržačan in ne Italijan« (Petelin 1965: 219).

⁴⁵ Očitno so bili Nemci kljub blokadi dobro obveščeni s stanjem v mestu in so dokaj pravilno ocenili, da bodo zavezniki do njih prispeli prej kot v dveh urah.

4. brigada se je naslanjala na levo krilo 3. brigade. 1. bataljon je napredoval v smeri hipodroma. S podporo artilerijskega divizion 9. divizije je deloma prodril do železniške postaje Sv. Ane, kjer je z desnim krilom navezal vezo z 8. brigado. Obe enoti so se nato skupaj borili za železniško postajo. Del bataljona je sodeloval tudi v napadu na Elbo. 1. bataljon je nato napredoval proti ulicam Istria in D'Anunzio ter naprej proti centru. V ulici S. Giacomo in Monte je bataljon zajel 150 Nemcev in 33 fašistov, nato pa je s 3. brigado (in ostalimi enotami, ki so blokiral poslopje) sodeloval v blokadi trdnjave Sv. Justa. 2. bataljon je v noči iz 1. na 2. maj prenočil pri Sv. Magdaleni. Zjutraj je preko Sv. Ane napredoval v smeri Punta Franco v svobodnem pristanišču, kjer je navezal stik z 20. divizijo. Skupaj so območje očistili do konca. Enote KMT so brigadi nudile izdatno pomoč (Kostić 1978: 372).

Ko je bilo boj v Trstu že konec, je nemška posadka na Opčinah vztrajala še do naslednjega dne. 3. maja je na Opčine prispela manjša enota zahodnih zaveznikov v spremstvu dveh tankov in oklepnika. Ob ponovnem sporu glede predaje je prišlo do incidenta, v katerem so Jugoslovani nenamerno smrtno ranili enega Novozelandca (Cox 1977: 189). Po incidentu so se zavezniki umaknili iz območja bojev, Jugoslovani pa so Nemcem za kapitulacijo namenili pet minut. Ob 18:00 se je 20. diviziji predalo 29 častnikov, 2682 podčastnikov in vojakov ter 300 ranjencev. S tem je bila tržaška operacija končana (Jakšić 1978: 276). V tem času se je nad Reko še vedno branil nemški 97. korpus. 16.000 vojakov se je nad Reko predalo šele 7. maja.

3.6 PO OSVOBODITVI

Brigadir Gentry, poveljnik britanskih sil v Trstu, je svoj štab nastanil v bivšem Narodnem domu. Poveljnik jugoslovanske vojaške oblasti je sprva postal generallajtnant Josip Černi, čez nekaj dni ga je zamenjal generalmajor Dušan Kveder. Trst je postajal del Jugoslavije. 3. maja, neposredno po osvoboditvi Trsta, je bil razpuščen štab 30. divizije. Z ukinjanjem štabov divizij in obeh slovenskih korpusov ter vključevanjem slovenskih enot v strukture

Jugoslovanske armade je bila v nekaj dneh ukinjena celotna slovenska partizanska vojska.

Jugoslovani so 2. maja zvečer predstavnike CLN pregnali iz Prefektуре in aretirali šest njegovih vodilnih članov. CLN se je umaknil v ilegalo, njegovo vodstvo se je nato sestajalo knjižnici, kasneje pa v eni izmed tržaških cerkva. 5. maja je CLN organiziral protijugoslovanske demonstracije, ki so ušle izpod nadzora. Jugoslovani so na demonstrante streljali, pet demonstrantov je bilo mrtvih. CLN je poskušal doseči, da bi bil pri zaveznikih priznan kot predstavnik Italijanov v Trstu. Zavezniki so Italijanom, med drugimi tudi županu Pagniniju in prefektu Coceaniju, pomagali pri prebegih v Italijo (Novak 1970: 194). Pred zavezniško vojaško upravo so se vrstile delegacije poslovnežev, pripadnikov CLN, škofa in mnogih drugih. Jugoslovanska oblast je izvajala široke aretacije. Zaradi spornih ukrepov Ozne je prišlo celo do trenja med slovensko vlado in Ozno, (Troha 1999: 51). Izginilo je mnogo voditeljev in borcev CLN, medtem ko so buržoazijo Jugoslovani deloma tolerirali (Vinci 1988: 103). Dr. Novak ocenjuje, da so Jugoslovani na področju Trsta in Gorice aretirali približno 6000 ljudi in jih okoli 4150 deportirali v notranjost Slovenije (znano taborišče pri Borovnici). Približno 1150 se jih ni vrnilo. Cox navaja, da je v Trstu izginilo približno 2100 ljudi (Cox 1977: 223). Italijanski viri navajajo 3000 do 4000 izginulih. Gre za Italijane in Slovence, predvsem pripadnike primorskega domobranstva in ostalih kvizlinških enot, CLN in ljudi, ki so se izrekli proti jugoslovanski zasedbi mesta. Cox opisuje, da se je v mesto naselil strah. Zahodni avtorji jugoslovanskim oblastem v Trstu praviloma očitajo zatiranje opozicije in masovne aretacije. Vprašanje pa je, v kateri od osvobojenih dežel (dežel, ki so jih okupirali zahodni zavezniki) je bila možna opozicija proti okupacijskim oblastem, kje so zavezniki dovolili množična zborovanja proti okupacijski sili in kje ni bilo množičnih aretacij? Celó Cox kljub negativnemu stališču do Jugoslavije priznava, da Trst ne trpi tako kot Nemčija. Nasilje v Trstu primerja s francoskim maščevanjem nad vichyjskimi funkcionarji, linčem v Milanu in plenjenjem v Nemčiji ter pri tem ugotavlja, da Trst ni doživel niti desetine plenjenja kot Nemčija. Maja 1945 je bila razlika med svobodo in okupacijo precej manjša kot danes. Ne le v Trstu, tudi v Parizu, Berlinu ali kjerkoli drugje v Evropi. Neposredno po koncu vojne se je odprlo vprašanje

vojaške in civilne uprave. Zavezniki so sprva sprejeli jugoslovansko civilno upravo in so bili navzoči ob predaji vojaške oblasti civilni. General Freyberg je prvo delegacijo CLN zavrnil. Prav tako so zavezniki pri Tržiču zavrnil nove karabinjerje, ki jih je na službovaje v Trst poslala Italija. 13. maja je Kveder predal oblast v mestu civilnim oblastem. Jugoslovani so kot organ civilne oblasti priznali italijansko–slovenski Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst s predsednik odbora dr. Umbertom Zorattijem. Celotni čas dvojne zasedbe Trsta je prihajalo do trenj in raznih incidentov med zavezniki in Jugoslavijo. Trst je postal prvi predmet spora v hladni vojni in Truman je jugoslovansko zasedbo Trsta primerjal celo z agresivno politiko Hitlerja, Mussolinija in Japonske (Barker 1985: 109). Jugoslovanska armada je konec maja v Primorju zbrala 70.000 vojakov (Biber 1988: 120). Pod grožnjo z vojaškim spopadom se je Jugoslovanska armada 12. junija umaknila za Morganovo črto, na območju Trsta pa je ostalo dovoljenih 2000 jugoslovanskih vojakov pod poveljstvom zavezniške vojaške uprave. 16.000 vojakov, 400 vozil in 1000 konjev se je z velikim plenom umaknilo iz Trsta (Cox 1977: 262).

3.7 POMEN ZAHODNIH ZAVEZNIKOV IN ODNOS DO JA

Vladi ZDA in Velike Britanije nista nikoli priznali jugoslovanskih zahtev po Trstu in sta že pred koncem vojne razmišljali o ukrepih, če bi jugoslovanska vojska v mesto prispela pred zavezniki. Predhodni načelni sporazum o demarkacijski črti sta Tito in poveljnik zavezniških sil v Mediteranu feldmaršal Alexander, februarja 1945 sklenila v Beogradu. Sporazum je določal, da bosta obe sili stik navezali nad Reko. Natančnejša razmejitev ni bila določena, so pa zavezniki jasno povedali, da želijo okupirati pristanišče in komunikacijo do Avstrije (Biber 1988: 111). ZDA in Velika Britanija sta na deklarativni ravni sicer predvidevali zasedbo celotne Julijske Krajine, vendar je hiter prodor Jugoslovanske armade spremenil razmerja moči in bi zaveznike lahko prisilil v spopad z Jugoslovani.⁴⁶ Feldmaršal

⁴⁶ Oboroženo akcijo zoper Jugoslovansko armado je zagovarjal Churchill, Roosewelt in kasneje Truman pa sta spopad z Jugoslovani zavračala. Po Trumanovem mnenju bi ameriška javnost slabo sprejela spopad z nedavnimi zavezniki, poleg tega pa se je Truman zavedal velikih nacionalnih nasprotij na Balkanu, v kar pa se ni želel vpletati. Tudi poveljnik zavezniških sil v

Alexander je šele 28. aprila dobil, v tistem trenutku že utopična navodila za okupacijo celotne Julijske Krajine, vključno z Reko in nekaterimi otoki, ni pa dobil navodil, kako ukrepati ob nesodelovanju Jugoslovanov. Alexander je našel kompromisno rešitev, ki je izpolnjevala ukaz in hkrati spoštovala načelni dogovor s Titom. Svojim enotam je ukazal nadaljevanje operacij, dokler ne bo očiščena cela Julijska Krajina oz. dokler njegove enote ne bi navezali stika z rednimi enotami Jugoslovanske armade (Biber 1988: 114). Jedro problema so predstavljala pristanišča v Trstu, Pulju in na Reki, ki bi ob jugoslovanski zasedbi lahko postala na razpolago Sovjetski zvezi (Barker 1985: 107).

Za Jugoslovansko armado je hitro napredovanje zaveznikov predstavljalo dvojni pritisk. Hitro napredovanje zaveznikov je Nemce, ki so upali na predajo zaveznikom, spodbudilo k še srditejšemu upiranju Jugoslovanom, kar je jugoslovansko operacijo samo podaljšalo. Je pa res, da zavezniki Nemcev pri njihovem vztrajanju niso na noben način vzpodbujali. 2. maja popoldne so imeli zavezniki »nogo na vratih«. Trst so okupirale tudi njihove enote, nekaj Nemcev pa se predalo tudi njim. Ne glede na njihovo sklicevanje na vojaške potrebe pa je gotovo, da je bila zasedba Trsta s strani zaveznikov politične narave. Če jugoslovanska vlada ne bila prokomunistična, bi bila tudi zasedba Trsta za Churchilla in Trumana gotovo mnogo manj sporna.

Alexandrovo povelje iz 28. aprila je vojakom naročalo napredovanje do stika z rednimi jugoslovanskimi enotami, s čimer je mišljena 4. armada, ne pa tudi 9. korpus ali pripadniki KMT. Odnos zavezniških enot do enot KMT in celo do enot 9. korpusa je sporen. Enote KMT so zavezniki označevali kot »proslovenske gverilce« (pro-slovene guerillas), enote 9. korpusa pa kot »lokalne partizane« (local partisans) in jih niso priznavali kot del rednih enot Jugoslovanske armade (Cox 1977: 183). Na osnovi takšnega odnosa so sploh lahko prečkali Sočo in mimo enot 9. korpusa prispeli v Trst (Biber 1988: 114). Vendar pa kljub recipročnemu stališču do t.i. »proslovenskih gverilcev«. le-teh niso poskušali razorožiti, kot se je to dogajalo v Italiji. Znan mi je samo en poskus razorožitve

Mediterranu feldmaršal Alexander je opozarjal na simpatije, ki so jih zavezniški vojaki gojili do jugoslovanske vojske (Barker 1985: 107).

prostovoljcev KMT, 2. maja pri židovski šoli, vendar je prostovoljce takrat zaščitila enota Jugoslovanske armade (Jakšić 1952: 267).

Med zavezniki in Jugoslovani je prišlo tako do sodelovanja, v primeru skupnega napada na sodišče, kot do odkritih sovražnosti, groženj in celo uporabe orožja (pri trdnjavi Sv. Justa). Problem je nastal, ker so se zavezniki smatrali za edino legitimno okupacijsko silo v Trstu. Kdorkoli se ne bi podrejal njihovim navodilom, bi bil problematičen. In v tistem trenutku nekaj preostalih nemških posadk ni bilo več problematičnih, problematični postanejo Jugoslovani. Od tu izhajajo vsa sporna dejanja zaveznikov, od groženj z uporabo sile jugoslovanskim enotam do nemške kapitulacije v gradu.

3.8 KRITIČNI POGLED IN UGOTOVITVE

3.8.1 TAKTIČNA IN STRATEŠKA ANALIZA

Najpomembnejšo odločitev, ki je zaznamovala celotno tržaško operacijo, so sprejeli Nemci z vključitvijo 97. armadnega korpusa v skupino E. Če bi korpus ostal v skupini C (skupina nemških armad v Italiji), bi verjetno branil meje Italije – z obkolutvijo Trsta. Ker pa takrat obramba Italije ni bila več nemški interes, je 97. korpus 28. aprila pripadel skupini E (skupina nemških armad v Jugoslaviji) in je na zahtevo novega poveljstva moral položaje pri Reki držati za vsako ceno. S tem je skupina E res zavarovala dostop do Ljubljane in južne Avstrije, kar je bilo pomembno za nemški umik z Balkana. Za Trst pa je to pomenilo, da ga 97. korpus ni mogel obkoliti in braniti. Poveljstvo korpusa je sicer želelo izvesti preboj proti severu, vendar tega ni smelo storiti, tudi če bi ga Jugoslovanska armada obkolila. To je eden mnogih primerov nesmiselnega nemškega vztrajanja na osvojenem teritoriju, ne glede na ceno. Kostić to povelje ocenjuje kot strateško napako - korpus bi se namreč lahko umaknil na sever ali zahod in s tem povzročil velike težave 4. armadi na pohodu za Trst. S preostalimi silami v Trstu pa Nemci mesta niso mogli braniti (Jakšić 1952: 257). Ker je Trst tik pred koncem vojne zgubil strateški pomen, njegova obramba zato ni bila dobro organizirana. V nasprotnem primeru bi lahko zadala večje udarce krilnim

operativnim skupinam. Po obhodnem manevru 20. divizije in preboju posameznih točk linije Ingrid so Nemci v Trstu ostali prepuščeni samim sebi. Obrambo so organizirali na Opčinah, Bazovici in Dekanih. Ko sta 30. aprila padla Bazovica in Dekani, je bila pot do Trsta odprta. Sicer odločen odpor je ostal nepovezan in se izvajal samo na posameznih utrjenih točkah. Obhodni manever 20. divizije in preboj nemške obrambe med Postojno in Ilirsko Bistrico je bil v tržaški operaciji ključnega pomena.

Strateško je za 4. armado večji problem od Nemcev prestavljal prihod zaveznikov. Jugoslovani so imeli v tem času realno dva nasprotnika; da ta trditev ni pretirana pa dokazujejo vsi kasnejši dogodki. Armada se je zaradi bližanja zaveznikov soočala z velikim pritiskom. »Če bi bila Jugoslovanska armada samo dan počasnejša, bi v Trst prišla skupaj ali za zahodnimi zavezniki.« ocenjuje Jakšič (Jakšič 1952: 335). Moja ocena je, da jugoslovanske enote v tem primeru sploh ne bi mogle vkorakati v mesto, ker bi ji to zavezniki preprečili. Kako pomemben je bil Trst za Jugoslavijo in kakšne napore sta v operacijo vložila jugoslovansko vodstvo in vojska, pa pove dejstvo, da je bil Trst osvobojen še pred Ljubljano in Zagrebom. Ob prihodu zaveznikov ostaja nepojasnjeno ravnanje jugoslovanskih enot, ki so pod grožnjami polkovnika Donalda pri trdnjavi Sv. Justa dopustile nemško predajo zaveznikom. Očitno jugoslovanske enote takrat še niso imele dovolj jasnih navodil, kako ukrepati v primeru nesporazuma z zavezniki, niso pa se upale na svojo odgovornost spuščati v incidente.⁴⁷ Prav tako so nepojasnjene težave ob navezavi stikov med Novozelandci in Jugoslovani na Soči. General Freyberg je 1. maja v Tržiču precej dolgo čakal poveljnika 9. korpusa in 4. armade ter šele naslednji dan je pot nadaljeval proti Trstu. Italijanski viri trdijo, da so Jugoslovani s tem le kupovali čas, kar ni nesmiselna trditev - očitno so zaveznike želeli sprejeti kot popolni gospodarji Trsta. Jugoslovansko vodstvo pa si zaveznikom ni drznilo prepovedati vstop na osvobojeno območje in enotam 9. korpusa ni dalo navodil

⁴⁷ Povelje za oborožen odpor v primeru zavezniške agresije so enote Jugoslovanske armade v Trstu prejele šele 3. maja, torej po koncu spopadov. Armada je po tem povelju morala v Trstu, Tržiču in Gorici skoncentrirati vse razpoložljive sile in zaveznikom ni smela dopustiti vmešavanja v vojaške ali civilne jugoslovanske oblasti. V isti depeši je Tito zahteval umik zaveznikov iz Trsta. Vladam zavezniških držav, Italije in feldmaršalu Alexandru pa je Tito istega dne naslovil zahtevo za obrazložitev zavezniške okupacije Trsta (Kostić 1978: 465-466, po knjigi depeš Generalštaba JA, depeša št. 8, 2. 5. 1945, AVII, arhiv NOP, št. Reg. 5/2, k. 316).

za blokado na meji. Recipročnosti med zavezniki in Jugoslavijo v tem pogledu ni bilo.

V osvoboditvi Trsta so odlično sodelovale sicer popolnoma različne enote - ilegalna KMT v smislu 5 kolone, slovenski 9. korpus s še vedno partizanski načinom delovanja in 4. armada, ki je v začetku leta 1945 prerasla partizanski način bojevanja in je bila sposobna frontalnega spopada z Nemci. Sodelovanje 9. korpusa in 4. armade je bilo zelo učinkovito, nikoli prej v NOB pa sodelovanje tako različnih formacij ni dalo tako dobrih rezultatov. »Drznost v tistem trenutku ni bila samo dovoljena, bila je nujna« (Jakšič 1952: 335). Pomembno je bilo sodelovanje prostovoljcev KMT, ki je kljub težkim razmeram v ilegali, nemškimi likvidacijam, pomanjkanju orožja in vojaških izkušenj, že pred prihodom rednih enot razorožila vse italijanske milice, kar je 4. armade in 9. korpusu izdatno olajšalo prodor. Z uspešno vstajo in razorožitvijo italijanskih milic je KMT t.i. »italijanskemu bloku« preprečila, da bi se v mednarodnih odnosih uveljavil kot legitimna oblast mesta in se kot tak boril proti Jugoslovanski armadi. Tako je tudi vstaja CLN za Jugoslovansko armado nepomembna, saj je do njenega prihoda že zatrta.

3.8.2 VLOGA CLN

30. aprila je Glavni štab Slovenije izdal povelje za napad na Trst, v katerem so se vse nenemške enote smatrale za sodelujoče samo, če se vključijo v JA, za popolnitev njenih enot. »Vse edinice v službi okupatorja, tudi če se je njihovo zadnje delovanje spremenilo, se smatrajo za sovražne.«⁴⁸

Nekateri jugoslovanski viri CLN obravnavajo zgolj kot profašistični element in tako ne dajejo povsem realnega stanja. S tem predvsem mislim na avtorje (Jakšič, Kostić) ki boje za Trst obravnavajo predvsem iz vojaškega in manj iz političnega vidika ter se zato ne spuščajo v podrobnosti glede stanja v Trstu pred prihodom jugoslovanske vojske. Vendar pa drugi, predvsem novejši viri,

⁴⁸ Seznam sprejetih depeš, ukaz Glavnega štaba Slovenije 30. 4. 1945. ARS II, fond AS 1864 fasc. 321/3/2.

tudi tržaški frakciji CLN, vsaj deloma priznavajo status italijanskega osvobodilnega gibanja in ga ocenjujejo kot telo, ki je predstavljal tisti del italijanskih antifašistov, ki je želel ohraniti italijansko suverenost nad Julijsko Krajino.⁴⁹ CLN je na državni ravni predstavljal vrhovno telo osvoboditve Italije in v Italiji je leta 1944 vodja CLN sestavil koalicijsko vlado. Na zasedenem območju je imel CLNAI pooblastila vlade, priznali pa so ga tudi zahodni zavezniki, zato tudi v zahodnih virih predstavlja legitimno telo. Vodstvo tržaškega CLN se je zaradi nemških aretacij trikrat popolnoma zamenjalo, kar dokazuje, da zgodovina tržaškega CLN ni zgolj profašistična. Res pa je bila struktura tržaškega CLN po letu 1944 drugačna kot drugje v Italiji. OF je redno vzdrževala stike tako z osrednjim CLNAI, CLN Julijske Krajine in z njegovimi mestni odbori v Trstu, Gorici, Tržiču in Vidmu (Udine). Vezni člen med CLN in OF je bila KPI, ki je bila tudi sama sestavni del CLN. Obe krovni odporiški organizaciji (OF in CLN) sta med seboj vzdrževali stike in v ta namen je imel Glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in pokrajinskih odredov Slovenije na sedežu CLNAI v Milanu častnika za zvezo⁵⁰. 8. junija je 1944 delegacija OF obiskala sedež CLNAI v Milanu in z njihovimi vodila pogovore, kjer pa ni bilo navzočih predstavnikov tržaškega CLN. Po pogovorih je CLNAI celo izdal memorandum o skupnem boju z OF, vendar se je tržaški CLN od memoranduma distanciral in se jasno izrekel za enotno Julijsko krajino pod italijansko suverenostjo. 10. junija je CLNAI izdal proglas, v katerem je obsojal fašistično politiko v Julijski Krajini in priznaval pravico do samoodločbe (ki bi se vršila po vojni). Nadaljnje je razglas pozival, da se v Julijski Krajini ustanovijo mešano italijansko-slovenski antifašistični odbori. Kljub pogovorom in memorandumom pa se je čutila zadržanost do jugoslovanskih stališč in sklepov glede Julijske Krajine. Poleg tega CLNAI favoriziral ustanavljanje mestnih CLN, kamor naj bi se vključila tudi OF (Biber1982: 247-249). S tem pa bi OF tudi na slovenskem etničnem ozemlju izgubila status krovne antifašistične organizacije. Na drugem sestanku, 16. junija 1944, je bilo sklenjeno, da se na narodnostno mešanem ozemlju vzpostavijo odbori CLN in OF, vendar pa so Italijani pa kot narodnostno mešano ozemlje smatrali celotno nekdanjo Julijsko Krajino. KPI je

⁴⁹ Kot takega ga poleg slovenskih, italijanskih in tujih avtorjev označuje tudi poročilo slovensko-italijanske kulturno zgodovinske komisije (Kacin Wohinz Milica, ur.: Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956 2001, 51-52).

⁵⁰ Častnik za zvezo pri CLNAI je bil dr. Anton Vratuša – Vran (Klanjšček, 1999: 283).

na tem sestanku odkrito podprla jugoslovansko stran. Dogovorili so se za skupni Antifašistični odbor v Trstu, a so na terenu nastali nacionalni in ideološki problemi, saj sta obe strani poskušata doseči prevlado.⁵¹ 4. septembra 1944 je potekal tretji, zadnji sestanek OF in CLNAI. Potekali so mučni pogovori o vzpostavitvi mestnih odborov CLN in OF ter o skupnem sodelovanju. Oblikovana je bila že skupna izjava, ki pa jo je OF zavrnila, ker naj bi »favorizirala italijanski sistem odpornišтва« in naj ne bi upošteva realne situacije v regiji. CLNAI je svojo politiko želel uveljaviti (oz. razširiti) v celotni Julijski krajini. Do tedaj so bili odbori CLN samo v Gorici, Tržiču, Trstu, Miljah, Kopru in Piranu (Babič 1982: 256-258) Na pogovorih se je izkazalo, da glede Trsta s CLN ne bo dogovora (tudi s KPI je obstajal dogovor samo glede Istre, glede Trsta pa prav tako ne). Istočasno so se kazale tudi prve namere zahodnih zaveznikov po okupaciji Trsta. 25. septembra 1944 je OF s CLNAI preklicala vse dogovore in od takrat med obema krovnicima odporniškima organizacijama ni bilo več stikov. Oktobra 1944 je prišlo do neposrednih pogovorov med KPI in KPS. Kljub nestrinjanju KPI z jugoslovansko aneksijo Trsta in ostalih mest z večinskim italijanskim prebivalstvom, je nastal sporazum Togliatti – Kardelj, ki je Slovincem zagotavljal pravico do samoodločbe, OF pa bi dobila zastopnike v tržaškem CLN. Ker se tržaški CLN s tem ni strinjal, je tržaška KPI zapustila CLN in odtlej sledila izključno direktivam KPS (Troha 1999: 18). Posledično se je sicer zelo oslabljeni CLN obrnil mnogo bolj v desno. 9. decembra 1944 je tržaški CLN izdal memorandum, v katerem se izrekel za rapalsko mejo in avtonomijo Slovencev in Hrvatov. To pa je bil še en pomemben premik v desno, ki hkrati pomeni politično zблиževanje s Coceanijem (Novak 1970: 118-119). Kljub temu so med OF in tržaškim CLN še aprila potekali sestanki, kar potrjujejo tudi italijanski viri (Po poteh nasilja v 20. stoletju v Tržaški pokrajini 2006: 95). Zadnja pogajanja so potekala še ponoči na 29. april⁵² (Novak 1970: 142).

⁵¹ Avgusta 1944 je prišlo do dveh sestankov med tržaškim CLN ter OF in Delavsko enotnostjo. Sestanek je organiziral tržaški CLN, prvega v cerkvi Sv. Antona in drugega na sedežu Katoliške akcije. Kljub dogovoru o ustanovitvi skupnega odbora zaradi poskusov obeh strani po prevladi, se sodelovanje ni nadaljevalo (Biber 1982: 238-244).

⁵² Na pogajanjih CLN predlaga deljeno samoupravo. Tako bi bile v celotni takratni Julijski krajini na javnih poslopih izobešene italijanske in slovenske zastave, razen v obmorskih mestih, kjer bi bile izobešene le italijanske. Takšno stališče je bilo za OF nesprejemljivo.

Kljub poskusom sodelovanja so bile razlike med CLN in OF prevelike. Poleg nesporazumov glede definicije narodnostno mešanega ozemlja je med gibanjema obstajal tudi spor glede uporabe Mestne straže, ker jo je OF obravnavala kot profašistično formacijo. Nasprotno pa CLN ni imel zadržkov glede uporabe Mestne straže. CLN v prizadevanjih za organiziranje svojih oboroženih enot (CVL) ni bil tako uspešen kot OF oz. Delavska enotnost, zato je bil bolj odprt za sodelovanje z obstoječimi formacijami.

Svojevrsten, izrazito antagonističen je bil odnos med CLN in lokalno oblastjo. Prefekt Coceani je CLN ščitil pred republikanskimi fašisti in je njegovim pripadnikom občasno celo nudil zatočišče. Obstajale pa so razlike med Coceanijem in CLN glede vprašanja italijanske vstaje. Za Coceanija in Pagninija je bilo bistveno, da bi Nemci zdržali jugoslovanski napad pred prihodom zaveznikov, CLN pa je po njunem mnenju izdal italijanske interese, ker je samostojna vstaja razdelila Italijane in omogočila prodor Jugoslovanom⁵³ (Novak 1970: 140). Coceani je po vojni poudarjal, da je v tistem trenutku in na tistem mestu fašizem pomenil Italijo, antifašizem pa Jugoslavijo. Nekdanji župan je v svojih spominih tudi upravičeno očital CLN, da ne bi dobil orožja, če ne bi kolaboriral z njim in županom Pagninijem (Novak 1970: 157). CLN pa je imel prav tako utemeljene razloge za vstajo; če bi pristopil k mešanemu antifašističnemu odboru, bi Tito postal legalni predstavnik vseh Italijanov v Trstu z izjemo fašistov (ne le pripadnikov delavskih gibanj in komunistov), s tem pa bi CLN legitimizirala jugoslovanske zahteve po Trstu. Če pa bi CLN v skladu s Coceanijevo in Pagninijevo politiko sprejel nemško zaščito (kar nekateri jugoslovanski viri navajajo kot izvršeno dejstvo), bi lahko Tito postal resnični osvoboditelj proti nemško - fašističnem - CLN zavezništvu. Tako koalicijo bi zavezniki tudi ob morebitnemu uspehu smatrali za profašistično (Novak 1970: 157). Konec aprila se je namreč del republikanskih fašistov pridružil Coceanijevemu Odboru za javno blaginjo, kar nesporno bremeni njegovo kredibilnost. Coceaniju in Pagniniju pa vsekakor pripisujem veliko mero politične razsodnosti.

⁵³ Zaradi vprašanja vstaje je po vojni prišlo do polemike med nekdanjim županom Pagninijem in Schiffrerjem, socialističnim članom v CLN.

Novakovo stališče o CLN je, da njegove antifašistične narave ne gre zanikati. Obstaja pa razlika med CLNAI in tržaškim CLN – primarni cilj CLNAI je bil boj proti fašizmu, cilj tržaškega CLN pa je bil boj za italijansko suverenost nad Julijsko Krajino. Tržaški CLN je s svojim ravnanjem dopustil skupen nastop proti slovanskim zahtevam. Menim, da CLN lahko očitamo italijanski nacionalizem in podobnosti s fašizmom, ne moremo pa ga označiti za zgolj profašistično organizacijo. Tako kot je KMT stremela po vključitvi k Jugoslaviji, je CLN želel priključitev k Italiji. Gre za narodnosti boj in ekspanzionistične težnje, kar je vse od leta 1848 v Evropi pogost pojav. Sodelovanje CLN z Mestno stražo in raznimi profašističnimi milicami pa, glede na cilje CLN, v tistem trenutku ocenjujem kot razumno in nujno. Zbrane sile CLN (CVL) so bile šibke, zato si je pomagal z obstoječimi. Coceanijevo trditev, da je fašizem tam in v tistem trenutku pomenil Italijo, antifašizem pa Jugoslavijo, so kasnejši dogodki potrdili. Dejstvo pa je, da so ob koncu vojne tako Italijani kot Nemci nestrpno čakali zahodne zaveznike, da so oboji hotel Trst braniti pred Jugoslovani in da med njimi v odnosu do Jugoslovanov ni bilo bistvenih razlik. Italijanski viri Jugoslovanom očitajo, da niso razlikovali med Nemci, fašisti in CLN (Po poteh nasilja v 20. stoletju v Tržaški pokrajini 2006: 97). Vendar pa menim, da glede na prestopke kadrov in celih enot ter skupen negativni odnos do Jugoslovanov, jugoslovanski odnos do italijanskih formacij ni sporen.

3.8.3 ODNOS PREBIVALSTVA DO CLN IN KMT

CLN in OF sta bili krovni odporniški organizaciji. Obe sta bili nekakšni koaliciji strank in sta vključevali tudi svojo nacionalno komunistično partijo. V Trstu pa je bilo zaradi izstopa komunistov iz CLN stanje povsem drugačno. KMT, ki je delovala po smernicah OF, je imela v primerjavi s CLN kvaliteto, da je lahko predstavlja tudi italijansko prebivalstvo. CLN se za privrženca slovenske narodnosti ni trudil, ker se mu to verjetno niti ni zdelo potrebno. OF in KPS sta želeli dominacijo nad vsemi antifašističnimi organizacijami – in bili pri tem precej uspešni. CLN pa je želel dominacijo nad vsemi proitalijanskimi organizacijami, za kar je ob koncu sodeloval s profašističnimi elementi (kar je sicer posebnost tržaškega CLN).

Poseben fenomen je večnacionalna narava KMT, ki je kljub svoji projugoslovanski usmerjenosti zadržala večnacionalno sestavo. Razlogov za uspešnost KMT je več:

- Greif navaja, da so se v enote KMT javili fizični delavci iz pristanišča, gasilci, prijatelji žrtev fašističnega in nacističnega nasilja,⁵⁴
- komunisti oz. delavske organizacije so imele že od prej razvejano ilegalo – teror nad njimi se je izvrševal v celotni fašistični dobi,
- delavske organizacije so načeloma usmerjene levo in so s tem nasprotnik desnih, tudi nacionalističnih in fašističnih organizacij,
- projugoslovanska propaganda je dovolj uspešno prepričevala delavce, da bo Jugoslavija delavska država,
- projugoslovanska propaganda je trdila, da bo Trst avtonomno mesto (Novak 1970: 147).

KMT si je prek mešanih italijansko-slovenskih organizacij, predvsem Delavske enotnosti, zagotovila lojalnost in podporo italijanskega delavstva. Delavstvo načeloma ne podpira desnih meščanskih opcij in kapitala, še manjša pa je podpora skrajnim desnim organizacijam. Zato je bilo po dveh desetletjih fašističnega terorja pričakovano, da se delavec ne bo boril z ramo ob rami z nekdanjim fašistom, prav tako se ne bo prostovoljno boril za interese kapitalistov. Trst pa je bil predvsem trgovsko mesto z velikim potrebami po fizični delovni sili, torej mesto z množičnim proletariatom, ki je simpatiziral z antifašističnimi in komunističnimi organizacijami. Od tod na prvi pogled nerazumljiva podpora Italijanov KMT.

Znano je, da prebivalstvo nižjega sloja bolj homogeno podpira svoje organizacije in je prej pripravljeno na uporabo skrajnih sredstev. Ker pa je ravno ta, najširši in za nabor najprimernejši družbeni razred, nadzorovala KMT, CLN ni mogel zbrati dovolj prostovoljcev za svojo formacijo. Tudi zato se je naslonil na obstoječe formacije.

⁵⁴ Rudi Greif: rokopis za knjigo Vojni napori Jugoslavije. ARS II, fond AS 1848 fasc. 215/3/11.

Enote CLN so šteje med 2000 in 3000 ljudi (vključno z Mestno stražo in nekdanjimi fašisti), prav tako so tudi enote KMT šteje približno 3000 mož. Številno stanje oboroženih formacij je bilo sicer izenačeno, organizacijsko pa je bila dosti močnejša projugoslovanska stran, kar je dokazala ob razorožitvi milic CLN. Civilno prebivalstvo Trsta pa je jugoslovansko vojsko sprejelo različno, od navdušenja do sovražnosti, kar je odvisno od nacionalne in socialne pripadnosti. Slovenci so bili zaradi negativne izkušnje s fašistično Italijo v tistem času bolj homogeni. Res pa je večji del Slovencev pripadal delavskemu razredu. Odnos Italijanov pa je bil bolj odvisen od socialne pripadnosti. Večji del italijanskega delavstva je bil Jugoslovanom naklonjen, kar pa ni veljalo za italijansko buržoazijo in srednji sloj. Mnogi meščani so jugoslovansko zasedbo sprejemali kot okupacijo in najbolj temno stran v zgodovini Trsta. Upoštevati moramo tudi del neopredeljenih, ki je pred problematiko nacionalne države postavljaj normalizacijo življenja in možnost spodobnega preživetja v mestu. Ta populacija trgovcev in obrtnikov, bi sodelovala s komerkoli, ki bi mestu omogočil spodobne življenjske razmere in blaginjo. Tudi OF je imela predhodne težave neopredeljenimi, t.i. »politično sredino«, ki je zaradi prevladujoče vloge Komunistični partiji v OF imela zadržke do sodelovanja. Vendar se je zaradi negativne izkušnje s fašizmom velik del meščanov slovenske narodnosti, tako v Trstu, kot v Gorici, do konca vojne opredelil za OF. Da v trgovskem mestu gospodarski razlogi lahko prevladujejo nad nacionalnimi, ni presenetljivo.⁵⁵

Če je podpora italijanskega delavstva KMT deloma razumljiva, pa je vsekakor sporno ravnanje KPI. KPI sicer nikoli ni priznala jugoslovanskih zahtev po Trstu kot legitimnih, ni pa nasprotovala jugoslovanski zasedbi Primorja. Sekretar KPI Togliatti je celo odkrito zagovarjal jugoslovansko zasedbo celotne Julijske

⁵⁵ Fašistična Italija Trstu razen italijanskega nacionalizma ni nudila veliko; gospodarstvo je stagniralo, pomen in gospodarska moč Trsta pa sta bila neprimerna manjša kot včasih Avstroogrške. Tudi po koncu vojne se je izkazalo, da je podpora prebivalstva odvisna tudi od ravnanja oblasti in da slabo gospodarjenje lahko spremeni javno mnenje. Neposredno po vojni sta tako italijanska vlada kot jugoslovanska uprava (poročilo Ozne) ugotavljale, da je prebivalstvo naveličano razmer in da si predvsem želi normalizacijo življenja (Troha 1999: 33). Zaradi slabe preskrbe mesta, množičnih aretacij, plenjenja in terorja je v dneh po osvoboditvi podpora jugoslovanskih oblastem hitro upadala. Poročilo o politični situaciji Trsta z dne 10. maja ocenjuje, da so množice zadržane, vključno s Slovenci in prej naklonjenimi Italijani. Tako tudi 9. maja, ob koncu vojne v Evropi, Trst iz protesta ni bil okrašen. Jugoslovani so za tako stanje sicer obtoževali podtalno propagando italijanofilskih elementov, vendar poročilo, ki Italijane obtožuje italijanofilstva, verjetno ni povsem kredibilno – Politična situacija Trsta 10. 5. 1945. ARS II, fond AS 321a/1/3. Poročila iz sredine maja so že ugotavljala, da razen delavstva večina Tržačanov jugoslovanske zasedbe ne podpira in da je veliko prebivalcev do nje sovražnih (Troha 1999:33).

krajine. 30. aprila je celo poslal spomenico, v kateri je pozdravljal jugoslovansko zasedbo Trsta in delavce pozival k sodelovanju z Jugoslovani (Galeazzi, 1988: 241). Vendar je bil tudi Togliatti proti separatizmu v elementih KPI. S sodelovanjem v narodnostno mešani, a dejansko projugoslovanski Delavski enotnosti, podporo KMT in bojkotiranjem CLN pa je KPI omogočila priključitev Primorja k Jugoslaviji. Togliatti je Jugoslovansko armado pozdravil, ker bi Trst v nasprotnem primeru čakala britanska okupacija, kar bi po njegovem mnenju pomenilo razorožitev partizanov, nobenega resnega ukrepa zoper fašizem in vzpostavitev reakcionarne administracije (Galeazzi 1988: 236). Kot glavne razloge za tako ravnanje KPI navajam sovjetsko podporo jugoslovanskim stališčem, simpatiziranje lokalnega italijanskega delavstva z jugoslovansko socialistično državo in omejeno delovanje KPI ob prisotnosti anglo-ameriških čet v Italiji - torej tudi širši aspekt notranjepolitičnih razmer v Italiji. Sovjetska podpora Jugoslaviji je tu pomembno dejstvo; Sovjetska zveza je vplivala na stališča in delovanje komunističnih partij v Evropi in tako tudi KPI kljub občasnim trenjem s KPJ in drugačnim stališčem glede Trsta ni oporekala sovjetskim stališčem.⁵⁶ Sporna usmeritev KPI je privedla tudi do sovražnosti med različnimi italijanskimi osvobodilnimi gibanji, med drugim do poboja ossopovskih partizanov v Porčinju (Kacin Wohinz Milica, ur.: Slovensko-italijanski odnosi, 2001: 52). Zdi se, da italijanski komunisti niso bojkotirali le nacionalističnih interesov (kar je razumljivo), pač pa so nehote odpovedali celo tistim italijanskim interesom, ki jim ne moremo oporekati legitimnosti.

3.8.4 NEOBJEKTIVNOST VIROV

Nekateri jugoslovanski viri, ki se ne ukvarjajo z ideološko pripadnostjo različnih oboroženih skupin v Trstu, se držijo načela, kdor ni z nami, je proti nam in zato vse italijanske formacije posplošujejo kot fašiste in njihove pomagače oz. kot reakcijo v formuli Mestna straža = CLN = fašisti (Troha 1999: 15). Diskreditacija se nanaša tudi na nekatere skupine, ki bile niso profašistične, so pa bile

⁵⁶ Tudi delovanje KPJ v Istri je odobrila Kominterna. Zaradi nesporazumov med KPI in KPJ glede mejnih vprašanj je bila zahtevana celo arbitražna takrat uradno že razpuščene Kominterne, Trst 1945 (Biber 1977: 24)

ideološko neustrezne za takratno Jugoslavijo (npr. osopovci – italijanski monarhistični partizani). Tu gre za podoben odnos, kakršnega sicer pogosto zasledimo pri Italijanih, ki zaradi negativnega odnosa vzhodne sosedne narode posplošuje na Slovane, partizanske enote pa označujejo zgolj kot »titine«. Veliko jugoslovanskih virov ne omenja pogovorov med OF in CLN oz. poskusov sodelovanja. Novejši, slovenski viri imajo do CLN bolj objektivni odnos.

Podobno kot jugoslovanski viri negativno ocenjujejo proitalijanske skupine, zahodni viri (Cox, Neillands) z negativnim predznakom opisujejo projugoslovanske. Opazna je protikomunistična miselnost, ki pri zahodnih avtorjih zmanjšuje sposobnost objektivnosti. Avtorji zmanjšujejo pomen jugoslovanskih naporov v tržaški operaciji, jugoslovanski interesi v Trstu ali celo v celotnem Primorju pa so predstavljeni kot nelegitimni. Neillands navaja, da je Tito grabil, kolikor je mogoče, da so komunistične zahteve rasle, da je bila jugoslovanska sovražnost zoper zahodne zaveznike znana že od leta 1944 itd (Neillands 2004: 404-406). Vzroki za slovensko odpornišvo (fašizem, raznarodovanje, sporna rapalska meja, napad na Jugoslavijo,...) so omenjeni le bežno ali pa so celo povsem prezrti. Kot glavni tržaški problem je navedena jugoslovanska agresivna politika, Jugoslovanska armada pa je predstavljena kot okupatorska sila. Pomen Nemcev je, verjetno zaradi predhodne kapitulacije nemške armade v Italiji, zmanjšan na minimum. Avtorji poudarjajo sovražno razpoloženje jugoslovanske strani (Neillands 2004: 404). Opazno je tudi nepoznavanje razmer, npr: »četniki, večinoma Hrvati« (Neillands 2004: 407).

4. SKLEP

4.1 VERIFIKACIJA HIPOTEZ

Prva hipoteza: *»Delovanje 9. korpusa in 4. armade v operativnem smislu pomeni zlitje (simbiozo) dveh različnih sil. Operacija je potekala usklajeno in z vzajemnim dopolnjevanjem obeh formacij.«*

Jugoslovanska vojska je v sklepnih operacijah uporabljala kombinirano delovanje enot, ki so bile sposobne frontalnega napada in enot, ki so delovale v sovražnikovem zaledju. Skupna operacija 9. korpusa in 4. armade ni pomenila zlitje sil, pač pa usklajeno dopolnjevanje dveh povsem različnih formacij. Enote 9. korpusa in 4. armade so napredovale ločeno, iz različnih smeri in na drugačen način (brigade 9. korpusa so nasprotno kot 4. armada poskušale v mesto prodreti čimbolj neopazno). V operaciji ni prišlo do združitve obeh enot, ker večji del 30. korpusa od 1. maja v bojih ni več sodeloval. Več stika kot 30. divizija so s 4. armado navezale enote KMT, ki so se ji priključile na posameznih delih bojišča in so v sporu z zavezniki (med boji pri židovski šoli) od njenih enot tudi dobile ustrezno zaščito. Ker se enote 9. korpusa niso fizično združile s 4. armado, je bilo njihovo delovanje dokaj avtonomno, vendar pa prilagojeno delovanju 4. armadi. 9. korpus je bil od 27. aprila tudi formalno operativno podrejen 4. armadi, zato o samostojni akciji slovenskih enot ni mogoče govoriti. Podatkov o nesporazumih med enotami 9. korpusa in 4. armado ni, celotno tržaško operacijo pa je neposredno usmerjal Generalštab Jugoslovanske armade. Jugoslovanski avtorji sodelovanje 30. divizije, enot KMT in 4. armade ocenjujejo kot izredno uspešno bolj, kot kadarkoli prej v NOB. Enote KMT so Jugoslovanski armadi v veliki meri očistile teren v mestu, hkrati pa so onemogočile preboj Nemcev v mesto, kar bi lahko pomenilo dolgotrajno poulično borbo z veliko žrtvami. To bi okrepilo pozicijo zahodnih zaveznikov, ki bi tako še konkretnije posegli boje. Kako pomembno je bilo zaledje pa so se zavedali tudi Nemci, ki so spomladi leta 1945 organizirali dve ofenzivi z namenom uničenja 9. korpusa. Ob uspešnem uničenju korpusa bi Nemci veliko lažje organizirali obrambo pred 4. armado, predvsem pa končni umik z Balkana.

2. hipoteza: *»Komanda mesta Trst kot projugoslovanska organizacija ni imela širše podpore italijanskega prebivalstva. Italijane, ki so kakorkoli delovali proti Jugoslaviji, jugoslovanski viri predstavljajo velikokrat kot maloštevilne fašiste. Ostalo prebivalstvo, tudi italijansko, pa naj bi množično podprlo KMT in Jugoslovansko armado. Menim, da je s tem takratno stanje v Trstu posplošeno, da ni prikazano v celoti in da so predstave o široki italijanski podpori KMT zavajajoče.«*

Številčno dokaj izenačene prostovoljne milice CLN in KMT dokazujejo, da v podpori ni bilo bistvene razlike, je pa bila projugoslovanska stran mnogo bolje organizirana, kar dokazuje tudi uspešno izvedena vstaja in razorožitev milic CLN. Čeprav tudi KPI ni priznala jugoslovanske suverenosti nad Trstom pa je bila podpora KMT precej pogojena s podporo komunistični partiji. Dejstvo je, da je bilo tudi takrat večinsko prebivalstvo Trsta italijansko, ki bi po pričakovanjih podprlo italijansko rešitev. Vendar pa je Trst živel od pristanišča, kar pomeni tudi velik odstotek delavstva, ki je simpatiziral z antifašističnimi in komunističnimi organizacijami. Ti dve, sicer kontradiktorni dejstvi, najbolje pojasnjujeta podporo KMT. Italijansko delavstvo je s svojo podporo KMT premaknilo ravnovesje v narodnostnem sporu in s tem okrepilo legitimnost jugoslovanske zasedbe Trsta. Vendar pa italijanski srednji sloj, trgovci, inteligenca in še manj buržoazija, v prokomunističnih slovanskih silah pač niso mogli videti osvoboditelja.

Menim, da se je v Trstu primarno odvijal nacionalni konflikt, ki je nacionalno vprašanje pojmoval kot igro ničelne vsote in je bil zato kakršenkoli slovanski interes sam po sebi sovražnik italijanskega. Zato predvidevam, da si takrat nobena projugoslovanska organizacija ni mogla zagotoviti široke podpore italijanskega prebivalstva. Kakršnakoli ideologija lahko nacionalni konflikt še zaostri in tudi komunistična usmerjenost projugoslovanskih organizacij je pri delu italijanskega prebivalstva še okrepila negativen odnos do vsega slovanskega. Vendar pa je KMT ravno na podlagi komunistične doktrine pridobila en, a najštevilčnejši sloj (oz. del sloja) italijanskega prebivalstva v Trstu. Tako je ideološki konflikt še bolj okrepil nasprotja, hkrati pa je razmerje sil presenetljivo spremenil v korist Jugoslavije.

3. hipoteza: *»Odbor narodne osvoboditve (CLN) je z nemškimi okupacijskimi silami sklenil dogovor o predaji oblasti – upor torej ne bi bil smiseln. Italijansko pojmovanje tržaške vstaje označuje zgolj mirno predajo oblasti CLN, edini upor pa je organizirala KMT.«*

Nekateri jugoslovanski avtorji (Greif, Kostić, Jakšić) trdijo, da so Nemci 27. aprila predali oblast CLN in da vstaje CLN ni bilo. Greif celo vstajo KMT opravičuje kot reakcijo na predajo oblasti. Povsem drugače pa nam dogodke predstavljajo nekateri drugi jugoslovanski ter slovenski, italijanski, skupni slovensko-italijanski in angleški avtorji in viri (Babič Pirjevec, Troha, Novak). Novak navaja, da so še 28. aprila na nemško zahtevo potekali pogovori med predstavniki lokalnih oblasti in Nemci. Nemci se takrat niso bili pripravljene predati nikomur (niti CLN) in bi na kakršnokoli protinemško delovanje odgovorili, v primeru jugoslovanskega napada so nameravali mesto braniti do zadnjega (Novak 1970: 138). Stanje v Trstu je bilo med 27. in 30. aprilom zelo nejasno. Med raznimi odporniškimi in kolaboracionističnimi skupinami so potekali intenzivni pogovori. Po mestu so se gibale različne oborožene formacije, nekatere v starih uniformah z novimi oznakami, nekatere v civilu. Nekdanje kolaboracionistične formacije so razpadale, vrstili so se prestopi posameznikov in celih formacij. Možno je, da je KMT v takih razmerah ocenila, da so je prišlo do nemške predaje oblasti, vendar pa danes vstaja CLN velja kot nesporno dejstvo. Glede na neuskklajenost samih jugoslovanskih virov (predajo oblasti navajajo zgolj nekateri jugoslovanski viri) in harmonizacijo novejših italijansko-slovenskih virov ob tem vprašanju zavračam zastavljeno hipotezo - Nemci mesta niso predali CLN, zato je CLN organiziral ukrepe za prevzem oblasti. Res pa je, da namen vstaje CLN ni bil le osvoboditev izpod nemške okupacije, pač pa tudi zadržati Jugoslovansko armado do prihoda zahodnih zaveznikov.

Kakršnekoli trditve o eni, vseitalijanski ali italijansko-slovenski vstaji so zavajajoče. Tako KMT z Delavsko enotnostjo kot CLN sta v Trstu istočasno organizirala vzporedni in ločeni vstaji, kar potrjuje tudi poročilo skupno italijansko-slovenske komisije (Kacin Wohinz Milica, ur.: Slovensko-italijanski odnosi, 2001: 53). Šlo je za dve konkurenčni pobudi, ki sta nenačrtno dali celo skupne rezultate, kot je rešitev pristaniške infrastrukture (Po poteh nasilja v 20.

stoletju v Tržaški pokrajini 2006: 96). Prav tako so zavajajoče trditve o spontanem uporuh ene ali druge strani. Nobena od vstaj ni bila spontana, obe vstaji sta bili dobro pripravljene in vodene, vsaka od svoje krovne organizacije. Obe organizaciji sta bili v Trstu prisotni že več let (CLN je zaradi nemških aretacij trikrat zamenjal vodstvo in tudi kadri KMT so se zaradi nemških likvidacij redčili) in sta se vsaka po svoje tudi na vstajo pripravljali dalj časa. Vstajniki pa niso bili naključni protestniki, pač pa v obeh primerih pripadniki organiziranih formacij. Edine, ki jih lahko označimo za spontane, so posamezni prostovoljci KMT, ki so se v enote vključili že med vstajo ali še kasneje, med prodorom Jugoslovanske armade. Jugoslovanske navedbe glede števila prostovoljcev KMT precej odstopajo (med 10.000 in 15.000) in so, vsaj nekatere, verjetno nepreverjene in pretirane.

4. hipoteza: *»Ne glede na odnos tržaškega prebivalstva do jugoslovanske zasedbe, proti enotam Jugoslovanske armade ni bilo izvedenih sovražnih akcij. Tudi v jugoslovanskih operacijskih načrtih ni predvidenega aktivnega odpora italijanskega prebivalstva.«*

Vstaja CLN za KMT ni bila presenečenje, ker je vsaka skupina vedela za obstoj in dejavnosti drugih skupin. Navsezadnje Greif celo začetek vstaje KMT navaja kot reakcijo na aktivnosti CLN. Hitro ukrepanje KMT pa dokazuje, da je bil upor proti jugoslovanskim silam pričakovan oz. ga je jugoslovanska stran po neuspešnih pogovorih s CLN predvidevala kot enega od možnih dogodkov. Za 4. armado pa vstaja CLN ni imela nikakršnega pomena, ker je bila ob njenem prihodu že zatrta in o enote KMT že vzpostavile nadzor v nekaterih predelih mesta. Verjetno tudi zato nobena depeša 4. armade ni predvidevala upora prebivalstva ali temu ustreznih ukrepov. V jugoslovanskih virih tudi ni poročil o spontanem odporu, akcijah oz. sovražnostih do JA ob njenem prodoru v mesto. Čeprav jugoslovanski viri ne navajajo spontanega odpora pa je, nasprotno od pričakovanj, že sama vstaja CLN upor proti Jugoslaviji. V zadnjih dneh vojne so Mestna straža in nekatere druge italijanske formacije, ki so delovale v času nemške okupacije, prešle po poveljstvo CLN. Italijanski blok, z izjemo KPI, je tako združil moči proti KMT in Jugoslovanski armadi. Glede na našeta dejstva hipotezo zavračam. Aktivnega upora ob vdoru Jugoslovanske armade v mesto

pa bilo ni zato, ker so se enote CLN pustile razorožiti in tako niso izpolnile svojega namena, to je zadržati Jugoslovane do prihoda zaveznikov. Tako je bilo veliko predelov Trsta ob prihodu Jugoslovanske armade že pod nadzorom KMT. Italijanski viri se sicer sklicujejo, da prostovoljci CLN pravzaprav niso vedeli, zakaj so jih pripadniki KMT razoroževali (ker naj bi imeli skupni cilj, to je izgon Nemcev iz Trsta, kar pa je le del resnice) – torej niso vedeli, zakaj so v uniformi, za kaj in pod čigavo oblastjo se borijo, niti kdo je njihov sovražnik. To pa je glede na Pagninijev govor nemogoče.

4.2 SKLEPNE UGOTOVITVE

Prefekt Bruno Coceani je Nemce smatral za prehodno težavo, dolgotrajno nevarnost pa so predstavljali Slovani, zato je med Nemci in Slovani po njegovem mnenju izbral manjše zlo. Menim, da ideološka nasprotja tu niso bila bistvenega pomena. Komunizem je bil res še dodaten in priročni razlog za strah meščanskih slojev Trsta, vendar pa je bil italijanski Trst cilj, ki je za Coceanija posvečeval sredstva. Coceani bi zato izbral kakršenkoli nemški režim in odklonil kakršnegakoli slovanskega (tudi nekomunističnega), sodeloval bi z vsemi skupinami, uporabil katerokoli oboroženo formacijo in celo odstopil iz oblasti (Novak 1970: 138). V ta namen je zbiral italijanski blok, ki bi se po koncu vojne do prihoda zaveznikov boril z Jugoslovani. Ta blok bi po Coceanijevem mnenju že s svojo prisotnostjo branila nemška vojska, kar potrjuje, da je nemška prisotnost v Trstu, nasprotno kot drugod v Primorju, nenamerno branila italijanske interese.⁵⁷ Coceaniju in Pagniniju v tem kontekstu pripisujem veliko mero politične razzodnosti, nasprotno pa stališča KPI oz. Togliatija ocenjujem kot naivna. Ker je takšen italijansko-nemški antagonizem izbrisal razlike obeh v odnosu do Jugoslovanov, ne preseneča, da tudi jugoslovanska stran ni hotela

⁵⁷ Nemški okupator je v Slovenskem primorju z izjemo Trsta omili fašistično oz. italijansko politiko do Slovencev in je v omejenem obsegu dovolil ponovno uporabo slovenščine na javnem kraju, v šolah, občinski upravi in v enotah novoustanovljenega Primorskega domobranstva. Uvajanje narodnostnih pravic so razburile italijansko kraljevo vlado, ki je Nemcem očitala, da Slovanom omogočajo dvojezičnost in vstop v SS enote (mišljene so enote Primorskega domobranstva). S tem pa krepijo slovansko komponento v Julijski krajini. Isto poročilo navaja, da slovanski oficirji (častniki Primorskega domobranstva) izvajajo protitalijansko slavofilsko politiko. Iz poročila lahko izberemo, da je ponovno uvajanje slovenščine v Julijski krajini sporno tudi za vlado postfašistične Italije (Troha 1999: 12).

razlikovati med nemškimi in italijanskimi enotami. Niti Nemci niti kasneje zahodni zavezniki niso slovenskemu prebivalstvu nudili ustrezne zaščite, medtem ko italijanstvo v mestu ni bilo ogroženo nikoli. Lokalno samoupravo sta obe okupacijski sili predali zgolj Italijanom in že prvi razglas zavezniške vojaške uprave po odhodu Jugoslovanske armade iz mesta je bil izdan samo v italijanščini. Tako je tudi zavezniška prisotnost v Trstu branila predvsem italijanske interese, tokrat zaradi ideološkega spora in začetka hladne vojne bolj načrtno kot nekdanj nemška. Tudi zavezniška okupacija je, tako kot nemška, na nek način okupacija Italije s sposojeno armado.

4.3 MEDNARODNE RAZSEŽNOSTI

Jugoslovanska politika je bila v bilateralnih odnosih z Italijo nepopustljiva in je trdno zagovarjala sklepe AVNOJ-a o priključitvi Istre in Slovenskega primorja. Veliko bolj previdno pa je ravnala v mednarodnih odnosih. Zahodni zavezniki so z nezaupanjem gledali na krepitev komunizma v Jugoslaviji in so pozorno spremljali Titovo politiko. Do leta 1944 so se z revizijo meje strinjali tudi zahodni zavezniki (predvsem Velika Britanija), po krepitevi jugoslovansko - sovjetskih stikov pa sta se Velika Britanija in ZDA od jugoslovanskih zahtev distancirali, vprašanje zasedbe pa je iz vojaškega vprašanja postalo politično. Tako so se že leta 1944 pojavljale namere, da bodo zavezniki okupirali celotno nekdanjo Julijsko Krajino. Britanci so bili za doseg tega cilja celo naklonjeni oboroženemu posegu zoper Jugoslovansko armado. Leta 1945 je Churchill domneval, da je Italijanom več do Trsta in Istre kot do komunizma. Da bi oslabil pozicijo komunistov v Italiji in italijansko javnost odvrnil od komunizma, je bil pripravljen Trst podariti Italiji (Biber 1977: 24). Tako bi Italijo podkupil z darilom in Jugoslavijo kaznoval za komunizem. Po Titovem govoru o interesnih sferah, ki ga je imel maja 1945 v Ljubljani, je tudi Sovjetska zveza ohladila odnose z jugoslovanskimi oblastmi. (Biber 1988: 112). Poleg tega je Stalin želel urediti odnose z Italijo, da italijanska vlada ne bi povzročala težav KPI (Biber 1988: 121). Zato tudi Sovjetska zveza Jugoslaviji v njihovi zahtevi po Trstu ni nudila opore.

Churchillovo načelno stališče ob osvobajanju Evrope je bilo, da ima sila, ki zasede ozemlje, do njega 9/10 pravic: V tem kontekstu pa sta dve točki, kjer so zavezniki sodelovali v boju proti Nemcem, mnogo bolj pomembni, kot se zdi na prvi pogled. Predaja posadke v trdnjavi Sv. Justa in skupni napad na sodišče sta zaveznikom po njihovem mnenju dali legitimno pravico do prisotnosti v Trstu. Seveda gre za izgovor, pa ki so ga zavezniki spretno uporabili. Prevladal je argument močnejšega. Meje in prihodnost narodov so takrat oblikovali trije ljudje, pozicija Jugoslavije pa je bila precej bolj šibka, kot bi ustrezalo zmagoviti državi in formalni zaveznici antifašistične koalicije.

5. VIRI

5.1 ARHIVSKI VIRI

- Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II (ARS II): *Fond AS 1864: Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest 9. korpusa*, fasc. 321, 321a.
- Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II (ARS II): *Fond AS 1848: 9. korpus Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije*, fasc. 215, 226.
- Arhiv Republike Slovenije, Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II (ARS II): *Fond AS 1851: Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije*, fasc. 2, 3.

5.2 SAMOSTOJNE PUBLIKACIJE

- Babič, Branko (1982): *Primorska ni klonila*. Koper: Lipa in Založništvo tržaškega tiska.
- Cox, Geoffrey (1977): *The Race for Trieste*. London: William Kimber & CO. Limited.
- Ferenc, Tone (1977): *Nemška policija v operacijski coni Jadransko primorje 1943-1945*. Ljubljana: Borec.
- Gažević, Nikola, ur. (1970-1976): *Vojna enciklopedija*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 2. izdaja.
- Jakšič, Pavle (1952): *Oslobodilački pohod na Trst*. Beograd: Kultura.
- Kacin Wohinz, Milica, ur. (2001): *Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956; Poročilo slovensko-italijanske kulturno zgodovinske komisije*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Klanjšček, Zdravko, ur. (1976): *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945*. Beograd: Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.
- Klajnšček, Zdravko (1999): *Deveti korpus Slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943-1945*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.

- Kostić, Uroš (1978): *Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta*. Beograd: Vojnoistorijski institut.
- Matović, Ivan, ur. (1975): *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945*. Beograd: Vojno istorijski institut Jugoslovenske narodne armije.
- Neillands, Robin (2004): *Eight army: From the Western Desert to the Alps, 1939 – 1945*. London: John Murray.
- Novak, Bogdan (1970): *Trieste, 1941-1954: The Ethnic, Political, and Ideological Struggle*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Petelin, Stanko (1965): *Osvoboditev Slovenskega primorja*. Nova Gorica: Knjižnica NOV in POS.
- Pirjevec, Jože (1985): *Tržaški vozeli*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Pirjevec, Jože, ur. (2005): *Vojna in mir na Primorskem: od kapitulacije Italije do Londonskega memoranduma leta 1954*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper.
- (2006) *Po poteh nasilja v 20. stoletju v Tržaški pokrajini*. Trst: Deželni inštitut za zgodovino osvobodilnega gibanja v Furlaniji Julijski Krajini.
- Troha, Nevenka (1999): *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan.
- (1995) *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, del VI, knjiga 18*. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center.
- (1997) *Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, del VI, knjiga 19*. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center.

5.3 ČLANKI

- Barker, Elizabeth (1985): Mednarodni okvir tržaške krize leta 1945. *Trst 1945: zbornik predavanj*, 95-114..Trst: Narodna in študijska knjižnica v Trstu.
- Biber, Dušan (1977): Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne. *Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975*, 237-256. Ljubljana: Borec.
- Biber, Dušan (1985): Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v 2. svetovni vojni. *Trst 1945: zbornik predavanj*, 7-27. Trst: Narodna in študijska knjižnica v Trstu.

- Biber, Dušan (1988): Tržaška kriza 1945. *Trst 1941-1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe*, 105-121. Koper: Lipa.
- Ferenc, Tone (1977): Sklepne operacije za osvoboditev Slovenije. *Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975*, 110-137. Ljubljana, Borec.
- Galeazzi, Marco (1988): Togliatti in vprašanje Julijske Krajine (1941-1947). *Trst 1941-1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe*, 231-249. Koper: Lipa.
- Klajnšček, Zdravko (1977): Vloga NOV in PO Slovenije v zaledju jugoslovansko-nemškega bojišča v končnih operacijah za osvoboditev. *Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975*, 138-145. Borec: Ljubljana.
- Mlakar, Boris (1977): Domobranstvo na Primorskem v boju proti narodnoosvobodilnem gibanju. *Osvoboditev Slovenije 1945: referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975*, 220-236. Ljubljana: Borec.
- Mlakar, Boris (1988): Odnosi med slovenskimi in italijanskimi kolaboracionisti na Primorskem. *Trst 1941-1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe*, 61-74. Koper: Lipa.
- Vinci, Anna Maria (1988): Trst 1943-1945: Problem kolaboracionizma. *Trst 1941-1947: od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe*, 75-88. Koper: Lipa.

5.4 SPLETNI VIRI

- Na svoji zemlji: Primorska 1945-1947. Dostopno na: <http://www.arctur.si/ppkmd/index.html> (18. 4. 2006).
- New Zealand Electronic Text Centre. Dostopno na: <http://www.nzetc.org/tm/scholarly/WH2-2lta-fig-WH2-2ltaP042b.html> (9. 6. 2007).
- New Zealand Electronic Text Centre. Dostopno na: <http://www.nzetc.org/etexts/WH2-20Ba/WH2-20Ba038b.jpg> (9. 6. 2007).

6. PRILOGE

PRILOGA A: KRONOLOGIJA DOGODKOV

16. september 1943

Razglas vrhovnega plenuma OF o priključitvi Slovenskega primorja k svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji

30. november 1943

AVNOJ sprejme Odlok o priključitvi Slovenskega primorja, Beneške Slovenije, Istre in hrvaških jadranskih otokov k Jugoslaviji

junij – september 1944

v Milanu potekajo pogovori med CLN in OF

avgust 1944

zavezniki obvestijo Tita, da nameravajo vzpostaviti zavezniško vojaško upravo v vsej Julijski Krajini; 11. septembra o nameri obvestijo tudi italijansko vlado

oktober 1944

tržaška KPI izstopi iz mestnega odbora CLN

21. februar 1945

sklenjen sporazum Alexander – Tito

27. april

po nekaterih jugoslovanskih virih nemški komandant zvečer oblast v Trstu preda CLN

28. april

dan vstaje KMT, prve razorožitve enot proitalijanskih milic

zavezniške enote dobijo povelje, da okupirajo Trst, Gorico in v celotni Julijski Krajini vzpostavijo zavezniško upravo - začetek »tekme za Trst«

uspešen obhodni manever 20. divizije 4. armade - ključni del tržaške operacije
zadnji pogovori med CLN in OF

30. april

dan vstaje CLN

deli 30. divizije 9. korpusa (17., 19. brigada in udarna četa) 9) vpadejo v Trst

ob 10:00 Reuter objavi vest, da so enote 4. armade vpadle v Trst in da so zahodni zavezniki oddaljeni 118 km

1. maj

enote 4. armade JA iz južne in vzhodne smeri prodrejo v Trst
ob 13:30 sprednji del predhodnice 2. novozelandske pehotne divizije prispe do
Ronk; na mostu čez Sočo, 4 km severozahodno od Tržiča (Monfalcone) naveže
stik s 3. brigado 31. divizije JA

2. maj

ob 15:00 prva enota zahodnih zaveznikov prispe v Trst
med 17:00 in 18:00 skupna jugoslovansko-britanska akcija pri sodišču, v istem
času predaja nemške posadke novozelandski enoti v trdnjavi Sv. Justa

PRILOGA B: FOTOGRAFIJE

Skupno obleganje sodišča (britanski tanki in jugoslovanska pehota)

Vir: <http://www.nzetc.org/etexts/WH2-20Ba/WH2-20Ba038b.jpg> (9. 6. 2007).

Vzpostavitev stikov med 2. novozelandsko divizijo in 9. korpusom v Trziču, 2. maja 1945

Vir: <http://www.nzetc.org/tm/scholarly/WH2-2lta-fig-WH2-2ltaP042b.html> (9. 6. 2007).

Jugoslovanski tanki v Trstu

Vir: <http://www.arctur.si/ppkmd/index.html> (18. 4. 2006).